

Финансирование:

European Union

german
cooperation

DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Исполнитель:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

В сотрудничестве с:

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ ҮЧҮН БАССЕЙНДИК ПЛАНДОО БОЮНЧА ОКУУ КИТЕБИ

**Кыргыз Республикасы
үчүн Бассейндик пландоо боюнча
окуу китеби**

Бул басылма Европалык Биримдигинин каражат колдоосу менен «Борбордук Азиядагы суу чарба жана бассейн уюмдарын колдоо» долбоору алкагында даярдалды. Бул басылманын мазмуну Борбордук Азия Региондук Экологиялык Борборунун жоопкерчилиги жана Европалык Биримдигинин көз карашы менен дал келиштөөсү мүмкүн.

Басуучу

Борбордук Азия Региондук Экологиялык Борбору
Казакстан
050043 Алматы шаары,
мкр. Орбита-1, 40
Т +7 (727) 278-51-10
Ф +7 (727) 270-53-37
E info@carec.kz
I <http://www.carecnet.org/>

Төмөнкү менен өнөктөштүктө

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Башкы офистер Бонн жана Эшборн шаарларында

“Борбордук Азиядагы суу ресурстарын транс чек аралык башкаруу” программасы
Кыргызстан
720040 Бишкек шаары,
Токтогул көчөсү, 96-6
Т + 996 312 906526
F + 996 312 906526
I www.giz.de
I www.waterca.org

Жарыяланган күнү март, 2014

Басылды:
ОО «ОСТ-XXI век», Казакстан
050043 Алматы, мкр. Орбита-1, 40
Т +7 (727) 390-55-54
Ф +7 (727) 220-28-87

Иллюстрациялар GIZ Архиви

Автор Екатерина Стрикелева, Франк Шрадер, Искандар Абдуллаев,
Шавкат Рахматуллаев жана Александр Николаенко катышуусу менен.

МАЗМУНУ

Мазмуну.....	3
Баш сөз.....	4
Аббревиатуралар.....	5
Киришүү	6
СРИБ принциптерин киргизүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасы.....	6
Бассейндик пландарды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга карата концептуалдык жана методологиялык мамиле.....	8
1-бап. Бассейн деңгээлинде башкаруу жана бассейн пландарын иштеп чыгуудагы жана жүзөгө ашыруудагы бассейн уюмдарынын ролу	10
1.1. Бассейн деңгээлиндеги иштеп жаткан бассейн уюмдары. Алардын артыкчылыктары жана кемчиликтери.....	10
1.2. Кыргыз Республикасындагы бассейн уюмдары.....	13
1.3. Бассейн деңгээлинде башкаруунун укуктук мүмкүнчүлүктөрү.....	13
1.4. Бассейндик пландоо предметине карата суу ресурстарын башкаруу менен байланыштуу Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзам базасы.....	14
2-бап. Бассейндик пландарды иштеп чыгуу. Бассейндик пландоо цикли	16
2.1. Суу ресурстарын башкарууну пландоо процесси: пландоо цикли.....	16
2.2. Кызыкдар тараптарды анализдөө.....	16
2.3. Стратегиялык көз караш. Көз караштарды иштеп чыгуунун этаптары.....	19
2.4. Учурдагы кырдаалды талдоо жана баалоо.....	19
2.5. Максаттарды жана милдеттерди аныктоо.....	24
2.6. Бассейндик пландын текстин иштеп чыгуу жана бекитүү.....	26
2.7. Бассейндик пландарды талкуулоодо, кабыл алууда жана жүзөгө ашырууда Бассейн уюмдарынын ролу.....	27
2.8. СРИБ пландарын жүзөгө ашыруу мониторинги жана баалоо.....	28
3-бап. СРИБ бөлүгү катары климаттын өзгөрүүлөрүнө карата көнүү	29
4-бап. СРИБ принциптерин киргизүүнүн экономикалык туруктуулугун түзүү мүмкүнчүлүктөрү	31
4.1. Бассейндик пландарды иштеп чыгуудагы жана жүзөгө ашыруудагы зарыл чыгымдар.....	31
4.2. Бассейндик пландарды жүзөгө ашырууну каржылоонун мүмкүн болуучу булактары.....	32
4.3. Бассейндик пландарды жүзөгө ашыруу үчүн финансы каражаттарын тартуунун альтернативалуу ыкмалары жана методдору.....	34
Корутунду	38
Колдонулган адабияттар	39

БАШ СӨЗ

Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруу (СРИБ) БУУ тарабынан жарыяланган «Жашоо үчүн суу» эл аралык Суунун Он жылдыгынын (2005-2015-ж.ж.) алкагында жаратылыш ресурстарын туруктуу башкарууга багытталган приоритеттүү мамилелердин катарына кирет. СРИБ принциптерин киргизүү башкаруунун бардык деңгээлдеринде чечимдерди кабыл алуу тутумун өркүндөтүүнүн узак процесси болуп саналат. Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруунун негизги элементтеринин бири **Бассейндик пландарды** иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу болуп саналат.

Бул окуу китеби мындай Бассейндик пландарды иштеп чыгуунун дүйнөлүк тажрыйбасын изилдөөнүн негизинде жана Арал-Сырдарыя бассейнинин Казакстан бөлүгү үчүн Бассейндик Планды иштеп чыгууда алынган практикалык тажрыйбаны колдонуу менен иштелип чыкты. Теориялык материалдар менен катар, окуу китеби бардык заманбап мамилелерди эске алуу менен бассейн планын иштеп чыгууга жардам бере турган практикалык куралдардын чоң блогун камтыйт.

Окуу китеби Кыргыз Республикасынын Суу Кодексинин жоболоруна негизделет жана Кыргызстандын түрдүү бассейндеринде колдонулушу мүмкүн болгон универсалдуу методологиялык документ болуп саналат. Бул материал Суу Кодекси менен бассейн кеңешинин потенциалдуу мүчөсү катары аныкталган бардык кызыкдар тараптар, анын ичинде пландоо чөйрөсүндө чечим кабыл алуучу адамдар, мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдар, түрдүү суу пайдалануучулар үчүн, ошондой эле каалаган башка кызыкдар тараптар үчүн арналган.

Окуу китебин иштеп чыгуу «Борбордук Азиядагы суу чарба жана бассейн уюмдарын колдоо (WMOCA)» долбоорун жүзөгө ашыруунун алкагында Европалык Биримдигинин колдоосу менен, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Германия эл аралык кызматташтык коомунун) «Борбордук Азиядагы суу ресурстарын транс чек аралык башкаруу» программасы аркылуу Борбордук Азия Региондук Экологиялык Борбору(БАРЭБ) менен өнөктөштүктө жүзөгө ашырылды.

АББРЕВИАТУРАЛАР

АСБ	Арал-Сырдарыя бассейни
СЧББ	Суу чарбасын бассейндик башкаруу
БК	Бассейн Кеңеши
ЭУО	Климаттын өзгөрүүсү боюнча экинчи улуттук отчет
ГМТ	Географиялык маалыматтык тутум
ЕБ	Европалык Биримдик
СРИБ	Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруу
КДТ	Коллектордук-дренаждык тутум
ЭЖКС	Эл аралык жаратылышты коргоо союзу
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
ОМСРБ	Облустук мелиорация жана суу ресурстары башкармалыгы
ЭКӨУ	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму
ЭКТ	Экотутумдук кызматтар үчүн төлөмдөр
КСС	Каналдын суу пайдалануучулар союзу
СРКПКС	Суу ресурстарын комплекстүү пайдалануу жана коргоо схемасы
СЭБ	Стратегиялык экологиялык баалоо
СРБ	Суу ресурстарын башкаруу
БА	Борбордук Азия
ӨК	Өзгөчө кырдаал
ЭК	Экотутумдук кызматтар

КИРИШҮҮ

СРИБ принциптерин киргизүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасы

«Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруу (СРИБ)» түшүнүгү 1992-жылы Дублинде өткөн Суу жана курчап турган чөйрө боюнча Эл аралык конференцияда сунушталган, ал эми Рио-де-Жанейродо өткөн конференцияда «21 Күн тартибине» киргизилген.

21 Күн тартибине ылайык, СРИБ башкы максаты **бардык өлкөлөрдүн туруктуу өнүгүүсү үчүн алардын тузсуз сууга болгон керектөөлөрүн канааттандыруу** болуп саналат. СРИБ ар бир учурда өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон процесс катары каралат.

Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруунун негизи суу пайдалануунун бардык түрлөрүнүн өз ара көз карандуулугун таануу болуп саналат. Мындай мамиледе суу ресурстарын бөлүштүрүү жана башкаруу боюнча чечим суу пайдалануунун ар бир түрүнүн башкаларга таасирин эске алат жана бардык кызыкдар тараптар менен биргеликте кабыл алынат. Мында туруктуу өнүгүүгө жетүү үчүн бассейндерди өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык жана экологиялык максаттары эске алынат.

Ошентип, СРИБ негизги максаты – бардык деңгээлдерде суу ресурстарын туруктуу башкаруу жана өнүктүрүү.

Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруунун негизги принциптери (же аларды Дублин принциптери деп да аташат) көптөгөн өлкөлөрдө суу чарбасынын кийинки реформасы үчүн негиз болуп калды:

- **1-принцип** - Тузсуз суу – жашоону, өнүгүүнү жана курчап турган чөйрөнү колдоо үчүн маанилүү болгон түгөнө турган жана аярлуу ресурс;
- **2-принцип** – Суу чарбасын өнүктүрүү жана башкаруу колдонуучуларды, пландоочу уюмдардын кызматкерлерин жана бардык деңгээлдерде саясий чечим кабыл алуучу адамдарды тарткан, ар тараптуу мамилеге негизделиши керек;

- **3-принцип** – Айымдар суу ресурстарын камсыздоодо, башкарууда жана коргоодо борбордук ролду ойношот;
- **Принцип 4** – Суу аны пайдалануунун бардык атаандашуучу түрлөрүндө экономикалык наркка ээ жана экономикалык товар, ошондой эле социалдык товар катары таанылышы керек.

Дублин принциптери кененирээк 2009-жылы Глобалдык суу өнөктөштүгү тарабынан иштелип чыккан Бассейндерде суу ресурстарын интеграциялуу башкаруу боюнча окуу китебинде жазылган¹.

Дублин принциптеринин негизинде 2000-жылы Европалык Биримдиги тарабынан **ЕБ Суу Алкактык Директивасы** иштелип чыккан, ал ЕБ суу саясаты чөйрөсүндөгү негизги документ болуп калды.

Алкактык Директива СРИБ жана бассейндик пландоо принциптерин киргизүүнүн алдыңкы мисалы болуп саналат. Директиванын максаттары суунун сапатынын андан ары начарлоосунун алдын алуу, суу экотутумдарын жана алар менен байланыштуу суу-саз жерлерди коргоо жана абалын жакшыртуу, сууну туруктуу пайдаланууну жылдыруу, ошондой эле суу ташкындарынын жана кургакчылыктын алдын алуу менен байланыштуу процесстерди жөнгө салуу болуп саналат.

Директивага ылайык, ЕБнин ар бир мүчө өлкөсү гидрологиялык суу топтогучтардын негизинде суу объекттерин аныктап жана суу объекттерин Бассейндик дарыя бассейндерине киргизүүсү керек. Ар бир бассейнде бул дарыя бассейнин Башкаруу планын иштеп чыгуу үчүн жооптуу компетенттүү орган түзүлүшү керек. Директиванын маанилүү элементтеринин бири коомчулукту жана кызыкдар тараптарды башкаруу процессине тартуу болуп саналат.

Суу Алкактык директивасынын СРИБ жана бассейндик пландоону киргизүү үчүн негиз болуп саналган, жогоруда келтирилген элементтери бул окуу китебинин да негизин түздү.

Борбордук Азия өлкөлөрүндө советтик мезгилде суу ресурстарын башкаруу

¹ GWP & INBO 2009 Суу ресурстарын бассейндерде интеграциялуу башкаруу окуу китеби. Глобалдык суу өнөктөштүгү жана Эл аралык бассейндик уюмдарынын тармагынын отчету . Elanders Publishers, Швеция.

чөйрөсүндөгү саясатты (суу саясатын) мамлекет аныктаган. Үзгүлтүксүз негизде Суу ресурстарын комплекстүү пайдалануунун жана коргоонун Генералдык схемалары (СРКПКС) түзүлгөн.

Советтер Союзу кулагандан кийин Борбордук Азиянын ар бир өлкөсүндө суу ресурстарын башкаруу тутуму айрым өзгөрүүлөргө туш болду. Бирок, суу ресурстарын натыйжасыз пайдаланууга алып келе турган, окшош белгилери да бар. Административдик бөлүүнүн негизинде башкаруу бүтүндөй бассейнди өнүктүрүү кызыкчылыктарын эмес, локалдык кызыкчылыктарды жогору коюуга алып келет. Пландоо өзүнчө ведомстволор тарабынан жүргүзүлөт, мында Борбордук Азиянын өлкөлөрүнүн суу мыйзам актылары менен катышуу мүмкүнчүлүктөрү бекитилгенине карабастан, түрдүү кызыкдар тараптар дайыма эле чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болбойт. Мындай мамиле бардык тараптардын кызыкчылыктарын эске алууну шарттабайт жана зарыл милдеттемелерди аткарбоого, аракеттердин макулдашылбагандыгынан улам сууну жоготууларга же жаңжалдуу кырдаалдарга алып келет. Курчап турган чөйрөнү коргоо маселелери экинчи деңгээлдеги болуп саналат жана көп учурда чечилбейт.

Албетте, СРИБ принциптерин киргизүү жогоруда саналган милдеттерди чечүүгө багытталган жана суу ресурстарын натыйжа-

луу башкаруу үчүн айрым шарттарды түзүү мүмкүнчүлүгүн берет.

СРИБ эң маанилүү артыкчылыгы бассейн кеңештерин же координациялык топторду түзүү аркылуу ведомстволор аралык координациянын механизмдерин иштетүү болуп саналат. Мындай мамиле так координацияны жана башкаруунун бардык деңгээлдеринде аракеттердин синергизмин камсыздоону шарттайт.

СРИБ биринчи принциби – гидрографиялык чек аралардын негизинде бассейндик деңгээлинде башкаруу – суу пайдалануучунун жайгашкан ордунан (агым боюнча жогору же төмөн) көз карандысыз, туруктуу жана тең укуктуу суу менен камсыздоонун кепилдиги болуп саналат.

Пландоо процессине коомчулуктун кеңири катышуусу, анын ичинде коомчулук менен консультациялар аркылуу катышуусу бардык суу пайдалануучулардын кызыкчылыктарын эске алууну шарттайт. Суу ресурстарын сактоо жана суу пайдалануунун натыйжалуулугун жана түшүмдүүлүгүн жогорулатуу өбөлгөлөрүн киргизүү зарылчылыгы жөнүндө коомдук пикирди калыптандырууга өзгөчө көңүл бурулат.

Ошол эле учурда Борбордук Азия өлкөлөрү аймакты өнүктүрүүнү пландоо үчүн СРКПКС пайдалануудан да баш тартышкан жок. Бирок бир убакта СРКПКС жана Бассейндик пландардын болуусу толук акталган болуп саналат,

1-таблица.

СРКПКС жана бассейндик пландардын негизги мүнөздөмөлөрүн салыштыруу

	Бассейндик пландоо	Комплекстүү схемалар
Суу ресурстарын башкаруу масштабы жана стили	Каалаган өлчөмдөгү жана масштабдагы бассейндер, суб-бассейндер. Негизинен борбордон алыстатылган СРБ	Улуттук, негизги дарыя бассейндери. Мамлекеттик башкаруу, борборлоштурулган СРБ
Кызыкдар тараптардын катышуусу	Планды иштеп чыгууга катышуу	Схеманын маанилүү элементтери жөнүндө маалымат берүү
Институттук долбоорлор менен салыштырууда техникалык чечимдер	Эки вариант теңделип берилген	Техникалык чечимдер үстөмдүк кылат
СРБ экологиялык аспектери	Приоритеттүү	Башка секторлор менен катар каралат
Финансылык/экономикалык аспектер	Ар бир иш-чаранын деңгээлинде деталдаштыруу, каржылоонун түрдүү булактары, экономикалык куралдар	Бардык иш-чаралар үчүн бирдиктүү каржылоо, негизинен, мамлекеттик каржылоо, курчап турган чөйрөнү булгоо боюнча төлөмдөр – финансы куралдарынын бири

анткени бул документтерди иштеп чыгууга жана мазмунуна карата мамилелер ортосунда айрым айырмачылыктар бар. Төмөндө 1-таблицада СРКПКС жана Бассейндик пландардын негизги мүнөздөмөлөрүнө салыштыруу келтирилген.

Таблицада көрүнүп тургандай, бассейнде иштелип чыккан СРКПКС болуусу Бассейндик планды иштеп чыгуу үчүн тоскоолдук болуп саналбайт. Бассейндик план кыйла “жандуу” документ болуп саналат жана изилдөөлөргө жана СРКПКСда берилген эсептөөлөргө негизделиши мүмкүн. Мамлекеттик бюджеттен каржылоо чектелген, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн шарттарында Бассейндик пландар каржылоону борбордон алыстатуу жана жаңы булактарды издөө мүмкүнчүлүгүнүн эсебинен жүзөгө ашыруу үчүн кыйла алгылыктуу болуп саналат.

Дублин принциптерине негизделүү менен, Кыргыз Республикасынын Суу кодекси төмөндөгүдөй башкаруу принциптерин камтыйт:

- пландоо жана чечим кабыл алуу процессине бардык кызыкдар тараптардын милдеттүү катышуусу;
- суу ресурстарын пайдалануу жана коргоо боюнча чечим кабыл алууда учурдагы жана келечектеги муундардын керектөөлөрү эске алынуусу керек;
- суу ресурстарын башкарууда суу ресурстарына глобалдык климаттык өзгөрүүлөрдүн таасири эске алынуусу керек;
- суу ресурстарын пайдалануу жана коргоо боюнча ишмердүүлүктү пландоодо, чечимдерди кабыл алууда жана жүзөгө ашырууда суу ресурстарынын экономикалык баалуулугу эске алынышы керек;
- суу ресурстарын булгаган жактар таштанды үчүн жаратылышты пайдалануу катары төлөөсү керек;
- толук илимий маалыматтардын жетишсиздиги суу ресурстарына, курчап турган чөйрөгө же адамдардын жашоосуна олуттуу зыян келтирүү тобокелдиги болгон жерлерде натыйжалуу чараларды артка жылдыруу же кабыл алуудан баш тартуу үчүн себеп болуп саналбайт;
- суу пайдалануучулар алардын укуктарын жана юридикалык коргоону жүзөгө ашырууда реалдуу кепилдиктер менен камсыз болуусу керек;

- суу объекттеринин жана суу ресурстарынын абалы жана пайдалануу жөнүндө маалымат коомчулуктун өкүлдөрүнө жеткиликтүү болуусу керек.

Бассейндик пландарды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга карата концептуалдык жана методологиялык мамиле

Дүйнөлүк практикада бассейндик пландарды иштеп чыгууда колдонулган көп сандаган методологиялык мамилелер бар. Төмөндө суу чарбасында сыналган методологиялык мамилелер келтирилген, алар тигил же бул деңгээлде Бассейндик пландарды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Мисалы, **транс чек аралык мониторинг боюнча баалоо тутумунун**² негизги максаты бассейндик саясый, социалдык-экономикалык жана экологиялык өнүгүүсүн эске алуу менен бассейндик пландоонун оптималдуу стратегиялык варианттарын аныктоо жана иштеп чыгуу болуп саналат. Эң маанилүү принцип болжолдонгон иш-чаралардын тараптар үчүн өз ара пайдалуулугун аныктоо болуп саналат. Бул методологиялык курал, эреже катары, биргелешкен дарыя бассейндик уюмдар тарабынан актуалдуу маселелерди изилдөө жана оптималдуу чечимдерди тандоо үчүн колдонулат. Матрица өнүктүрүүнүн төрт факторунан жана суу ресурстарынын үч булагынан турат.

Белгилей кетсек, өнүктүрүү факторлору ар бир өзүнчө учурларды эске алуу менен кошулушу мүмкүн.

Дагы бир мисал катары **Стратегиялык экологиялык баалоо (СЭБ)**³ – талдоо жана бардык кызыкдар тараптарды тартуу этабында, ошондой эле пландоо этабында колдонулуучу негизги куралдардын бири кызмат катары кылат. СЭБ ишмердүүлүктө белгиленген приоритеттүү экологиялык аспектилерди аныктоого жана аларды чечүүгө багытталган.

² Phillips, D.J.H., Allan, J.A., Claassen, M., Granit, J., Jägerskog, A., Kistin, E., Patrick, M., and Turton A. (2008). The TWO Analysis: Introducing a Methodology for the Transboundary Waters Opportunity Analysis. Report 23. Stockholm International Water Institute (SIWI): Stockholm, Sweden.

³ SEA – Strategic Environmental Assessment. World Bank (2009). Strategic Environmental Assessment-Improving Water Resources Governance and Decision Making: Case Studies, Paper No. 116., Washington, DC, USA.

Баалоо бассейндик өнүгүү сценарийлерин талдоо, тобокелдиктерди баалоо, мүмкүн болуучу экологиялык кесепеттерди моделдөө жана болжолдоо, ошондой эле оптималдуу чараларды аныктоо үчүн экономикалык эсептөөлөр сыяктуу түрдүү куралдарды колдонууну шарттайт. СЭБ негизинен бассейндик экологиялык мүнөздөгү актуалдуу көйгөйлөрүн аныктоо үчүн бассейндик планды иштеп чыгуу жана оптималдуу превентивдүү иш-чараларды кароо процессинде колдонулат.

Ар бир методологиялык мамилелер белгилүү максаттар үчүн арналган. Түрдүү мамилелердин элементтери бир убакта колдонулушу мүмкүн.

Бул Окуу китебинин негизин **Бассейндик пландоо концепциясы**⁴ түздү, ал Европалык Биримдиги тарабынан каржыланган «Борбордук Азиядагы суу чарба жана бассейн уюмдарын колдоо» (WMOCA)⁵ программасынын долбоорлорунун алкагында иштелип чыккан.

Европалык Биримдигинин Суу алкактык директивасына негизделет жана мурда сүрөттөлгөн башка методологиялык мамилелерде колдонулган бир катар принциптерди камтыйт. Алсак, Бассейндик Планды иштеп чыгууда бирдик катары суу агымынын гидрографиялык бассейни алынат. Негизин түзүүчү бассейндеги учурдагы кырдаалды комплекстүү баалоо жана талдоо болуп саналат. Кызыкдар тараптарды жана коомчулукту бассейндик пландоо процессине тартууга көп көңүл бурулат.

---

4 Документти Программанын интернет-сайтынан табууга болот <http://www.waterca.org/resources/reports>.

5 Европалык Биримдиги тарабынан каржыланган иш-чаралар («Борбордук Азиядагы суу чарба жана бассейн уюмдарын колдоо (WMOCA)» аймакта Германиянын Федералдык тышкы иштер министрлигинин тапшыруусу боюнча иштеп жаткан, GIZ «Борбордук Азиядагы суу ресурстарын транс чек аралык башкаруу» программасынын экинчи фазасынын жүрүшүндө жүзөгө ашырылат.

1-БАП. БАССЕЙН ДЕҢГЭЭЛИНДЕ БАШКАРУУ ЖАНА БАССЕЙН ПЛАНДАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУДАГЫ ЖАНА ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУДАГЫ БАССЕЙН УЮМДАРЫНЫН РОЛУ

1.1. Бассейн деңгээлиндеги иштеп жаткан бассейн уюмдары. Алардын артыкчылыктары жана кемчиликтери

СРИБ жана бассейндик пландоону киргизүүнүн негизги принциптеринин бири

белгилүү уюштуруу түзүмүн түзүү болуп саналат, ал аркылуу бассейндик пландар иштелип чыгат жана жүзөгө ашырылат.

Азыркы убакта дөйнөдө 108ге жакын дарыя бассейндик уюмдары бар, алардын ичинде 68и эл аралык/транс чек аралык болуп саналат⁶. Бассейндик уюмдар түзүмү жана функционалдык милдеттери боюнча айырмаланышат.

2-таблица.

Бассейндик уюмдардын түрлөрү (булак Ноорег 2006)*

Бассейндик уюмдардын түрлөрү	Түзүмдүк өзгөчөлүктөрү жана функционалдык милдеттери
1-түр: Комитет	Комитетке кирген өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн тобунан турган консультативдик-кеңешме орган. Функционалдык милдеттери: жалпы принциптерди иштеп чыгуу жана жалпы мүнөздөгү же бассейндеги конкреттүү тема боюнча маселелерди талкуулоо. Комитеттин кызматкерлер штаты каралган эмес
2-түр: Суу чарба уюму	Бассейндеги бардык иштерди аткаруу үчүн ыйгарым укуктуу орган. Чечими өлкөлөрдө бийлик органдары тарабынан аткарылууга милдеттүү. Уюмдун дайыма иштеген штаты каралган
3-түр: Ассоциация	Коомдук уюм болуп саналат. Функционалдык милдеттери: бассейндеги жалпы мүнөздөгү маселелер боюнча агартуу жана маалымат берүү
4-түр: Комиссия	Мүчөлөрүн катышуучу тараптар өкүлдөгөн ыйгарым укуктуу орган. Функционалдык милдеттери: бассейндеги бардык иштерди аткаруу, координациялоо жана мониторинг, ошондой эле эл аралык макулдашууларга ылайык өлкөлөрдүн милдеттенмелерин аткаруу. Кызматкерлер штаты жана техникалык катчылык менен
5-түр: Кеңеш	Кызыкдар тараптардын өкүлдөрүнүн тобу – коомчулукту тартуу менен секторлор аралык. Функционалдык милдеттери: бассейндеги актуалдуу маселелерди талкуулоо жана макулдашуу, бассейндик пландарды иштеп чыгуу, аткарууга мониторинг. Негизинен суб-бассейндер же гидрографиялык райондор деңгээлинде түзүлөт. Каржылоо болгондо катчылыкка ээ болот
6-түр: Корпорация/ Акционердик коом	Коммерциялык негизде бассейндеги бардык иштерди аткаруу үчүн юридикалык жак
7-түр: Трибунал / арбитраж	Бассейнди башкаруу маселелери боюнча сот органы. Функционалдык милдеттери: суу пайдалануучулар менен суу керектөөчүлөр ортосундагы талаш маселелерди чечүү
8-түр: Федерация	Позицияларды макулдашуу, бассейндик пландарды иштеп чыгуу, иштерди аткаруу жана мониторинг кылуу, маалымат алмашуу жана мыкты практикаларды жылдыруу үчүн кызыкдар тараптардын түрдүү өкүлдөрүнүн бирикмеси

6 GWP & INBO 2009 A handbook for Intergrated Water Re-sources Management in Basins. Report of the Global Water Partnership and the International Network of Basin Organiza-tions. Elanders Publishers, Sweden.

* Hooper, B (2006) Key performance indicators of river basin management. Alexandria, VA: Institute for Water Resources, US Army Corps of Engineers

Мындай мисалдардын бири катары АКШдагы Колорадо дарыясынын бассейнин алсак болот, ал жерде суунун сапатына көзөмөл жүргүзүү боюнча Кеңештер түзүлгөн жана иштейт.

Борбордук Азияда бассейндик уюмдар болгонуна карабастан, алар негизинен суу ресурстарын бөлүштүрүүгө басым жасашат жана жалпысынан бассейнди башкарууну караш-

пайт. СРИБ жана бассейндик пландоо принциптерин киргизүү менен алектене турган бассейндик уюмдар азырынча аз. Бирок бул сыяктуу уюмдарды түзүүнүн бир катар мисалдары бар. Уюмдардын формалары ар башка, түрдүү деңгээлдерди камтыйт, бирок аймакта андан ары жайылтуу үчүн үлгү катары кызмат кыла алат.

КОЛОРАДО ДАРЫЯСЫНЫН БАССЕЙНИН СТРАТЕГИЯЛЫК ПЛАНДОО ЖАНА БАШКАРУУ, АКШ

Колорадо дарыясынын бассейни Түндүк Америкадагы эң ар түрдүү бассейндердин бири болуп саналат, аянты 629 000 км², ал эми дарыянын узундугу 2330 км түзөт. Дарыя бийиктиги 4300 м жеткен Аскалуу тоолордон башталып, андан кийин Мексиканын аймагы боюнча агып жана дельтаны түзүү менен Калифорния куймасына кошулат.

Колорадо дарыясынын бүтүндөй бассейни чоң суб-бассейндерди түзгөн жети ири аймактарга бөлүнгөн. Ар бир жети аймак үчүн тийиштүү башкаруунун концепциялары, эрежелери жана процедуралары иштелип чыккан. Бул чоң бассейнди башкаруу адистешкен бассейндик түзүмдүн болуусун, ал эми Бассейндик Пландарды иштеп чыгуу – белгилүү эрежелерди сактоону талап кылат.

Бүтүндөй бассейндик аймагында 9 Аймактык Кеңештер түзүлгөн, алар райондордун администрациялары жана мамлекет тарабынан жооптуу ведомство менен тыгыз кызматташтыкта иштейт. Ар бир Аймактык Кеңеш стандарттарды белгилөө, агынды сууларды тандоого уруксаттарды берүү, бул уруксаттарды сактоого көзөмөл жүргүзүү, ошондой эле аларды сактабаган учурларда тийиштүү аракеттерди көрүү боюнча чечим кабыл алууга укуктуу.

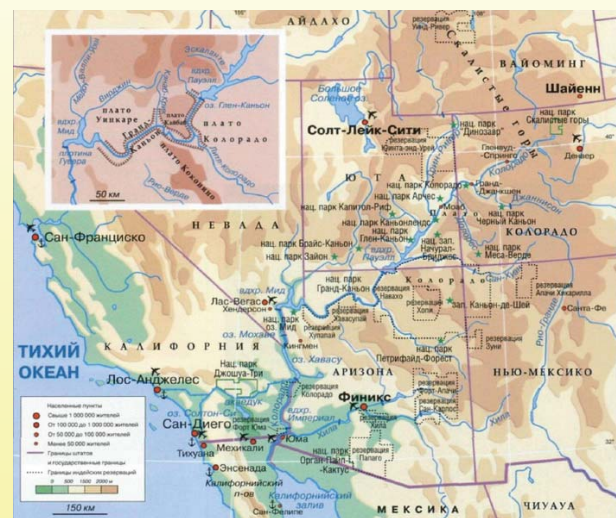
Ар бир аймактык Кеңеште Колорадо дарыясынын бассейнинин суусунун сапаты маселелери боюнча атайын вэб-сайты бар, анын баракчаларында ар бир кызыкдар тарап суунун сапатынын түрдүү параметрлери боюнча атайын маалыматтарга жетүү мүмкүндүгүн ала алат.

Колорадо дарыясынын бүтүндөй бассейни үчүн формалдуу Бассейндик План жок. Бирок ар бир Аймактык Кеңеш тарабынан бассейндеги суунун сапатын башкаруу боюнча “Стратегиялык План” иштелип чыгат, анын алкагында Колорадо дарыясы үчүн суу бөлүктөрүн башкаруу боюнча демилгелер иштелип чыгат.

Стратегиялык пландарды иштеп чыгуунун негизги принциби экономикалык жана башка кызыкчылыктар менен теңдеделген, жаратылыш ресурстарын интеграциялуу башкарууну практикада колдонуу болуп саналат.

Ошентип, Колорадо бассейнинде бассейндик пландоо мониторингди, суб-бассейндерде жана аймактарда суу ресурстарынын приоритеттүү маселелерин аныктоону, стратегиялык максаттарды иштеп чыгууну жана конкреттүү тематикалык маселелер боюнча чараларды жүзөгө ашырууну камтыган, комплекстүү процесс болуп саналат.

Бирок жогоруда эскертилген Кеңештерден тышкары, Колорадо дарыясынын бассейнинде конкреттүү бассейндик уюмдар түзүлбөгөнүн белгилей кетүү керек. Негизги жооптуу уюмдар штаттардын ар бириндеги Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча агенттик менен тыгыз кызматташтыкта иштеген администрациялар болуп саналат.

Бассейндик уюмдарды түзүүгө Казакстанда көп көңүл бурулуп жатат. 2006-2007-жылдары Казакстанда ири гидрографиялык бассейндердин саны боюнча 8 Бассейндик Кеңеш түзүлгөн жана иштеп жатат.

Бассейндик кеңештер суу фондун пайдалануу жана коргоо, суу менен камсыздоо жана суу чыгарып кетүү чөйрөсүндөгү актуалдуу маселелерди карайт. Бассейндик Кеңештердин ишин уюштуруу бассейндик башкармалыктарга жүктөлөт.

Казакстанда Бассейндик кеңештердин курамына 30дан 45ке чейинки мүчөлөр кирет: мамлекеттик түзүмдөрдүн, бассейндик негизги суу пайдалануучуларынын, өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү, эксперттер.

БК жыйыны үзгүлтүксүз негизде – жылына эки жолу өткөрүлөт жана 2008-жылы каржылоонун мамлекеттик программасына киргизилген.

Казакстан Республикасынын Суу Кодексине ылайык, катышуучулары ири суу пайдалануучулар, жергиликтүү бийликтин, өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү жана башка кызыкдар тараптар болушу мүмкүн болгон Бассейндик кеңештер бассейндик макулдашууну түзө алышат жана түзүүсү керек.

Бассейндик кеңештердин компетенциясына Бассейндик пландарды иштеп чыгуу, жүзөгө ашыруу, бекитүү жана аткарууга мониторинг кылуу кирет. Мындай Бассейндик пландар

Арал-Сырдарыя жана Балхаш-Алакол бассейндери үчүн иштелип чыккан.

Борбордук Азияда эл аралык/транс чек аралык деңгээлде да институттук түзүмдөрдү түзүү тажрыйбасы бар. Мындай мисал катары Кыргыз Республикасынын жана Тажикстан Республикасынын Өкмөттөрү түзгөн (GIZ «Борбордук Азиядагы суу ресурстарын транс чек аралык башкаруу» программасынын колдоосу астында) Биргелешкен суу комиссиясын жана Кызматташуу жана эл аралык дарыяларды пайдалануу боюнча бассейндик комитетти айтсак болот⁷.

Бассейндик институттар бассейндик пландоонун жана башкаруунун институттук жана техникалык иш-чараларын жүзөгө ашырууда платформа болуп саналаарын эске алуу менен, төмөндөгү биргелешкен уюмдарды – комиссияларды, бассейндик комитеттерди жана катчылыктарды түзүү сунушталган. Сунушталган түзүм төмөндөгү 1-сүрөттө берилген.

Борбордук Азиядагы тажрыйба СРИБ жана бассейндик пландоо принциптерин киргизүүнүн түрдүү мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүп турат. Жогоруда берилген түзүмдөр Борбордук Азияда мындай уюмдарды түзүү үчүн негиздеме бар экенин гана эмес, бассейндик пландоону киргизүүнүн оң мисалдары жөнүндө айтып турат.

⁷ Документти Программанын интернет-сайтынан табууга болот <http://www.waterca.org/programme/c2/isfara-kb>

1-сүрөт. Кыргызстандын жана Тажикстандын ортосундагы кызматташтык жана эл аралык дарыяларды пайдалануу боюнча сунушталган уюштуруу түзүмү.

1.2. Кыргыз Республикасындагы бассейндик уюмдар

Кыргыз Республикасынын Суу Кодекси Кыргызстанда бассейндик уюмдарды түзүүнү жана алардын ишин так аныктайт. Кодекске ылайык, Кыргызстанда Бассейндик Уюмдардын эки түрү – мамлекеттик – Бассейндик Администрациялар жана коомдук – Бассейндик Кеңештер түзүлүшү керек.

Кыргыз Республикасынын Суу Кодексинин 9-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасында суу мамилелерин координациялоочу мамлекеттик орган Суу боюнча Улуттук кеңеш болуп саналат.

Суу боюнча Улуттук кеңеш Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан түзүлөт жана министрликтердин, административдик ведомстволордун жана суу ресурстарын башкарууга жооптуу башка мамлекеттик органдардын жетекчилеринен турат.

Суу боюнча Улуттук кеңештин төрагасы Кыргыз Республикасынын Премьер-министри, ал эми анын орун басары – Мамлекеттик суу администрациясынын жетекчиси болуп саналат. Суу боюнча Улуттук кеңештин биринчи жыйыны 2013-жылдын 28-февралында болду. Суу боюнча Улуттук кеңеш Кыргызстандын ар бир Негизги бассейни үчүн Бассейндик кеңешти түзөт.

Суу боюнча Улуттук кеңештин чечимине ылайык, Кыргызстанда 5 суу ресурстарынын мамлекеттик Бассейндик башкармалыктарын (СРББ) жана тийиштүү Бассейндик кеңештерди түзүү пландалууда: Жогорку Нарын, Төмөнкү Нарын, Кичи-Алай, Ысык-Көл жана Чүй-Талас.

Кодекске ылайык, Бассейндик кеңештин төрагасы Бассейндик суу администрациясынын начальниги болуп саналат, бирок Бассейндик кеңештин төрагасынын орун басары Бассейндик кеңештин мүчөлөрүнүн ичинен тандалышы мүмкүн.

Бассейндик кеңеш суу секторундагы ишмердүүлүктү координациялайт, бассейндик жана ирригация жана дренаж боюнча жергиликтүү комиссиялардын курамын бекитет, Бассейндик пландарды иштеп чыгат жана жүзөгө ашырат.

Суу Кодексинин 10-беренесине ылайык, ар бир БК курамына төмөндөгүлөрдүн өкүлдөрү кириши керек:

- бассейндик суу администрациясынын;

- мамлекеттик органдардын аймактык түзүмдөрүнүн:
  - курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча;
  - өзгөчө кырдаалдар боюнча;
  - гидрометеорология боюнча;
  - гидрогеология боюнча;
  - санитардык-эпидемиологиялык орган;
- жергиликтүү мамлекеттик администрациянын;
- өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрүн;
- суу пайдалануучулар, анын ичинде Суу пайдалануучулар ассоциациясынын өкүлдөрү.

Бассейндик Кеңештердин ишмердүүлүгү бассейндик кеңештер жөнүндө атайын жобо менен жөнгө салынат. Бассейндик кеңештеги мүчөлүк акысыз болуп саналат, ал эми бассейндик суу администрациясы Бассейндик Кеңештин катчылыгынын функциясын жүзөгө ашырат. Бассейндик кеңештин жыйыны жылына бир жолудан кем эмес өткөрүлөт.

Акыркы беш жыл аралыгында Кыргызстанда пилоттук катары төрт Бассейндик Кеңештер – Чүй, Талас, Жалал-Абад жана Исфана бассейндик кеңештери түзүлдү. Акыркы үч бассейн үчүн суу ресурстарын өнүктүрүү, коргоо жана пайдалануу боюнча Бассейндик пландар иштелип чыкты. Чу дарыясы үчүн да Бассейндик пландардын үстүнөн иштөө баштапкы этапта турат. Бассейндик пландарды ийгиликтүү иштеп чыгууда Бассейндик Кеңештердин, эксперттердин жана Дүйнөлүк Банк, Европалык Биримдиги, USAID, GIZ сыяктуу тышкы донорлордун салымы зор.

1.3. Бассейн деңгээлинде башкаруунун укуктук мүмкүнчүлүктөрү

Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү негизги суу мыйзамы Суу Кодекси болуп саналат. Кодекстердин ар бири тигил же бул деңгээлде СРИБ жана бассейндик пландоо принциптерин киргизүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камтыйт.

Төмөндө Борбордук Азия өлкөлөрүнүн суу кодекстериндеги СРИБ жана бассейндик пландоо принциптеринин элементтерин чагылдырган жыйынтыкталган таблицасы берилген.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн суу кодекстериндеги СРИБ жана бассейндик пландоо принциптеринин элементтери

СРИБ жана Бассейндик пландоо принциптери	КАЗАКСТАН РК Суу кодекси (2003-ж. 9-июлу 2012-ж. 25-январындагы өзгөртүүлөр менен)	КЫРГЫЗСТАН КР Суу кодекси (2005-ж. 12-январы 2012-ж. 10-октябрындагы өзгөртүүлөр менен)	ТАЖИКИСТАН ТР Суу кодекси (2000-ж. 10-ноябры 2012-ж. 16-апрелиндеги өзгөртүүлөр менен)	ТҮРКМӨНСТАН «Суу жөнүндө» кодекси (2004-ж.1-ноябры)
Бардык суу ресурстарын камтуу (мамлекеттик суу фонду)	1-бап, 4 -берене	1-бап, 4-берене	1-бап, 4-берене	1-бап, 3, 4-беренелер
Коомдук катышуу, гендердик аспекти	1-бап, 9-берене; 5-бап, 33-берене; 12-бап, 63-берене	1-бап, 6-берене	1-бап, 13-берене	IV-бап, 11-берене
Горизонталдык жана вертикалдык координация	5-бап, 33-берене; 7-бап, 40-берене; 9-бап, 48-49-берене	2-бап, 7-10-берене	1-бап, 6-7-беренелер	II-бап, 7, 8-берене, III-бап, 10-берене
Суу ресурстарын жана бассейндерди башкаруу, пландоо (суу ресурстарын, суу балансын комплекстүү башкаруу жана коргоо схемасы)	5-бап, 34-берене; 7-бап, 40-43-беренелер; 8-бап, 44, 47-беренелер	1-бап, 5-берене; 2-бап, 9,10-беренелер; 3-бап, 20 -берене	1-бап, 2, 9-берене; 69-берене, 74-берене 23-бап, 138, 139-беренелер	13-14-бап XXIV-бап, 101-102-беренелер

1.4. Бассейндик пландоо предметине карата суу ресурстарын башкаруу менен байланыштуу Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзам базасы

Азыркы убакта Кыргыз Республикасында суу ресурстарын пайдалануу, коргоо боюнча мамилелер төмөндөгүлөрдүн негизинде курулууда:

- Конституциянын ченемдери;
- Мыйзам актылары;
- Президенттин тескемелери;
- Мыйзам алдындагы актылар, ага Премьер-министр бекиткен Токтом, Тескеме жана Жобо кирет;
- Ведомстволук жана аймактык ченемдик актылар, анын ичинде министрликтердин;
- Ведомстволордун жетекчилеринин, жергиликтүү мамлекеттик администрация башчыларынын Буйруктары жана Тескемелери, ошондой эле суу мамилелеринин түрдүү аспекти жөнүгө салуучу стандарттар, нускамалар, енемдер, эрежелер жана башка документтер.

Мамлекеттик суу саясатынын негизги принциптери Суу кодексинин, «Суу жөнүндө»,

«Курчап турган чөйрөнү коргоо жөнүндө» мыйзамдардын жоболору менен ченемделген.

Суу мамилелеринин айрым аспекти атайын мыйзамдар менен регламенттенген – бул «Лицензиялоо жөнүндө», «Сугат сууну жеткирүү боюнча кызматтар үчүн тарифтер жөнүндө», «Ичүүчү суу жөнүндө», «Кендер жөнүндө», «СПА жөнүндө» мыйзамдар, Жер кодекси ж.б. мамилелеринин субъекттеринин укуктары жана жоопкерчилиги Кыргыз Республикасынын жарандык, административдик жана жазык мыйзамдары менен ченемделген, ал эми түрдүү мамлекеттик органдардын ортосунда суу мамилелери чөйрөсүндөгү функцияларды, укуктарды жана жоопкерчиликти ажыратуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген бул органдар жөнүндө жоболор менен белгиленген.

Азыркы убакка чейин Кыргыз Республикасында советтик мезгилде иштелип чыккан мыйзам алдындагы актылар – нускамалар, методикалык көрсөтмөлөр, стандарттар жана жоболор колдонулуп жатат. Көз карандысыз мамлекеттин калыптануусунун баштапкы этабында, 1994-жылы суу мамилелерин өнүктүрүүдө белгилүү оң ролду ойногон «Суу жөнүндө» мыйзам кабыл алынган. 2005-жылы учурда колдонулуп жаткан Суу кодекси иштелип чыккан жана кабыл алынган, аны менен

СРИБ ЖАНА БАССЕЙНДИК ПЛАНДОО ЭЛЕМЕНТТЕРИ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СУУ КОДЕКСИНДЕ

(2005-жылдын 12-январы 2012-жылдын 10-октябрындагы өзгөртүүлөр менен)

СРИБ ЭЛЕМЕНТТЕРИ

5-берене (1-бап): Суу ресурстарын башкаруу жана бассейндик ыкма:

- «Бассейндик мамиле суу ресурстарын пайдаланууну жана коргоону башкаруу **гидрографикалык принцип** боюнча башкы бассейндик аймагынын чек арасында жүргүзүлө турганын түшүндүрөт...»;
- «Ар бир башкы бассейнде тийиштүү **бассейндик суу администрациясы жана бассейндик кеңеш** суу ресурстарын башкаруу боюнча белгилүү аспектилерге жооп берет...»

6-берене (1-бап): Суу ресурстарын башкаруу принциптери:

- Булгоо үчүн төлөө принциби;
- Реалдуу кепилдиктер принциби: суу пайдалануучулардын укуктарын жана юридикалык коргоону жүзөгө ашырууда аларга реалдуу кепилдиктерди камсыздоо;
- Жеткиликтүүлүк принциби: суу объекттеринин жана суу ресурстарынын абалы жана пайдалануу жөнүндө маалымат коомчулуктун өкүлдөрүнө жеткиликтүү болуусу керек.

БАССЕЙНДИК ПЛАНДОО

10-берене (2-бап): Бассейндик кеңештер жана алардын ыйгарым укуктары:

Бассейндик кеңештердин милдеттери төмөндөгүлөр болуп саналат:

- ...Бассейндик планды иштеп чыгуу;
- Бассейндик кеңештин ишмердүүлүгү боюнча процедуралык эрежелер долбоорун даярдоо... ;
- Башкы бассейндик ичинде суу секторунда ишмердүүлүктү координациялоо.

20-берене (3-бап): Суу ресурстарын өнүктүрүү, пайдалануу жана коргоо боюнча бассейндик пландар:

«Бассейндик пландардын долбоору бассейндик кеңеш тарабынан иштелип чыгат...».

Бассейндик план төмөндөгүлөрдү камтышы мүмкүн:

- Бассейндик ичинде суу ресурстарынын санын жана сапатын баалоо;
  - Экологиялык муктаждыктар жана калк үчүн сууга болгон керектөөнү аныктоо;
  - Мүмкүн болуучу финансылык булактарды аныктоо менен инвестициялык жана финансылык керектөөлөрдү баалоо;
  - Суу пайдалануу үчүн приоритеттерди жана экономиканын түрдүү секторлору арасында суу пайдалануучулардын укуктарына мүмкүн болуучу чектөөлөрдү белгилөө;
- «...Мамлекеттик суу администрациясы бассейндик пландарды даярдоо боюнча процедураларды белгилейт...».
- «...Мамлекеттик суу администрациясы жана тийиштүү бассейндик суу администрациялары өз милдеттерин аткарууда тийиштүү бассейндик пландарды жүзөгө ашырышат...».
- «...Бассейндик пландар тийиштүү бассейндик кеңеш тарабынан ар бир беш жылда кайра каралат...».

«Суу жөнүндө» мыйзамдын аракети жокко чыгарылбайт.

Чет өлкөлүк эксперттердин пикиринде, Кыргыз Республикасынын Суу кодекси – бул суу ресурстарын башкаруу чөйрөсүндөгү алдыңкы жана эл аралык тажрыйбаны чагылдыруучу заманбап мыйзам актысы.

Кыргызстандын Суу кодекси менен бассейндик мамиленин негизинде суу ресурстарын башкаруу таанылат. Кодекске ылайык, ар бир башкы бассейнде тийиштүү Бассейндик суу администрациясы жана Бассейндик кеңеш түзүлүшү керек.

Суу боюнча Улуттук кеңешти түзүү фактысы кызыктуу болуп саналат, анын ишмердүүлүгү башкы бассейндердин гидрогеографиялык чек араларын орнотуу боюнча сунуштарды даярдоого, Улуттук суу стратегиясынын долбоорун даярдоого, мыйзам долбоорлорун даярдоого ж.б. багытталган.

Ошентип, Кыргызстанда колдонулуп жаткан мыйзам базасы суу ресурстарын интеграциялуу башкаруу принциптерине дал келет жана республикалык, ошондой эле бассейндик деңгээлдерде пландоону карайт.

2-БАП. БАССЕЙНДИК ПЛАНДАРДЫ ИШТЕП ЧЫГУУ. БАССЕЙНДИК ПЛАНДОО ЦИКЛИ

Мурда көрсөтүлгөндөй, Кыргыз Республикасынын Суу кодекси суу ресурстарын өнүктүрүү, пайдалануу жана коргоо боюнча Бассейндик пландарды иштеп чыгууну жана жүзөгө ашырууну карайт (20-берене). Бассейндик пландардын долбоору Бассейндик кеңеш тарабынан иштелип чыгат жана Суу боюнча Улуттук кеңеш тарабынан бекитилет.

Мамлекеттик суу администрациясы жана тийиштүү Бассейндик суу администрациялары ушул Кодекске ылайык өз милдеттерин аткарууда тийиштүү Бассейндик пландарды жүзөгө ашырышат.

Ошентип, Республикада колдонулган мыйзам базасы республикалык, ошондой эле бассейндик деңгээлдерде пландоону карайт.

2.1. Суу ресурстарын башкарууну пландоо процесси: пландоо цикли

Биз мурдагы баптарда көргөндөй, заманбап шарттарда суу көйгөйлөрүн чечүүдө интеграциялуу мамилеге көп көңүл бурулат. Азыркы убакта маселелердин бир убакта экономикалык, экологиялык жана социалдык аспектиге тийгизген таасирин карабай туруп, аларды чечүү мүмкүн эмес. Бассейндик пландоо Суу ресурстарын интеграциялуу башкаруунун (СРИБ) маанилүү элементи болуп саналат, ал түрдүү деңгээлдерде, анын ичинде эл аралык/транс чек аралык деңгээлде колдонулушу мүмкүн.

Бассейндик пландарды иштеп чыгуу жана киргизүү суу чарба (бассейн) уюмдарына тийиштүү суу чарба абалына комплекстүү талдоо жана баалоо жүргүзүү, кыска мөөнөттүү (2-3 жыл), орто мөөнөттүү (5-7 жыл) жана узак мөөнөттүү (10-15 жыл) келечекке карата бассейн үчүн суу пайдаланууну пландоону жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Кыргызстандын Суу кодекси ар бир беш жылда бассейндик пландарды кайра кароо зарылчылыгын карайт.

Бассейндик пландоодо экономикалык өнүгүүнүн мүмкүн болуучу тенденциялары, демографиялык болжолдор, климаттын

өзгөрүүсүнүн таасиринин өсүүчү белгилери жана бассейндердин өнүгүшүнө таасирин тийгизүүчү башка факторлор эске алынат.

СРИБ планын иштеп чыгуу планы жашоого жөндөмдүү жана натыйжалуу кылууну шарттаган негизги принциптерди сактоону талап кылат. Негизгиси пландоо процесси же пландоо цикли болуп саналат.

Бул сыяктуу пландоо циклдери башкаруунун бардык тутумдарында, бассейнди башкарууда же өзүнчө ишканалык бушкарууда колдонулат. Пландоо циклинин негизинде иштелип чыккан СРИБ планы мамлекеттик жана мамлекеттер аралык деңгээлдерден баштап жана каалаган кичи дарыянын бассейни менен аяктаган бардык деңгээлде колдонулушу мүмкүн. Этаптардын ар бири бул окуу китептин кийинки баптарында кеңири каралат.

Бассейндик планы иштеп чыгаруу жана реализациялоо процессинен мурун, ал процесси баштоо зарыл. Пландоо циклинде айтылып откондой – бул инициалдаштыруу этабы. Бул этапта кызыкдар тараптар аныкталынып жана планы иштеп чыгуу боюнча жумушчу топ түзүлөт. Төмөндө берилген схемада көрсөтүлгөндөй, СРИБ үчүн пландоонун заманбап цикли 7 негизги этапты камтыйт (2-сүрөт).

2.2. Кызыкдар тараптарды анализдөө

Кызыкдар тараптарды тартуу Бассейндик планы иштеп чыгуунун жана жүзөгө ашыруунун бардык этаптарында маанилүү болуп саналат. Бул этапты дагы бир нече кадамдарга бөлсө болот.

Ар бир бассейн үчүн кызыкдар тараптардын тизмеси жекече болот.

Суу Кодексине ылайык, Кыргызстанда кызыкдар тараптардын тизмесине сөзсүз бассейндик суу администрациясынын, мамлекеттик органдардын аймактык түзүмдөрүнүн өкүлдөрү, жергиликтүү мамлекеттик администрациянын, өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү, ошондой эле суу пайдалануучулар, анын ичинде Суу пайдалануучулар ассоциациялары кирүүсү керек.

2-сүрөт. Бассейндик пландоо цикли

Кызыкдар тараптардын тизмесин түзүүдө бул аймактагы башкаруунун өзгөчөлүгү, экономиканын иштеп жаткан тармактары, коомдук уюмдар, экологиялык аспектилер, потенциалдуу өзгөчө кырдаалдар ж.б.у.с. эске алынат.

Кызыкдар тараптардын ар биринин катышуусу бардык секторлордогу көйгөйлөрдү аныктоону жана түзүүнү, приоритеттерди коюуну жана ар биринин кызыкчылыгын эске алуу менен мүмкүн болуучу чечимдерди аныктоону шарттайт.

Мында ар бир кызыкдар тарап пландоо процессине жана андан ары планды жүзөгө ашырууга катышуудан боло турган пайданы так түшүнүүсү керек.

Катышкан кызыкдар тараптардын көз караштары жана кызыкчылыктары дайыма эле дал келе бербейт жана жаңжалдашып калуусу мүмкүн. Процесстин катышуучуларынын ортосунда компромисс табуу, макулдашылган чечимдерге келүү зарыл. Макулдашылган

чечимдерди кабыл алуу аларды кыйла натыйжалуу пайдаланууну шарттайт.

Кызыкдар тараптардын пландоо процессине катышуусунан пайдалар:

- Билимдин эсебинен чечимдерди негиздүү кабыл алуу;
- Негизги кызыкдар тараптар суу ресурстарынын жетишсиздигинен же суу ресурстарын начар башкаруудан жабыркашат;
- Планды иштеп чыгуунун баштапкы баскычтарындагы макулдук келечектеги жаңжалдар мүмкүндүгүн азайтат;
- Коомдук жана жеке ишмердүүлүктүн ачыктыгы;
- Процесстин бардык катышуучуларынын ортосунда ишенимдүү мамилелерди камсыздоо.

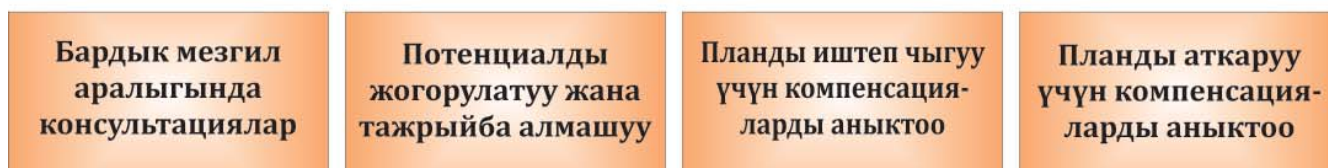
1-Кадам

2-Кадам

3-Кадам

3-сүрөт. Кызыкдар тараптарды тартуу кадамдары

2.3. Стратегиялык көз караш. Көз караштарды иштеп чыгуу- нун этаптары

Бассейндик пландоо үчүн негизгиси мамлекеттик белгилүү максатка умтулуусу, б.а. саясий курсту жана өнүгүү стратегиясын калыптандыруу же башкача айтканда, «**көз караштарды калыптандыруу**» болуп саналат.

Мамлекеттин саясий курсу бассейндик пландоонун негизин түзүшү керек.

Стратегиялык көз карашты иштеп чыгуу үчүн негиз катары төмөндөгүлөр кызмат кылуусу мүмкүн:

- Өкмөт жактырган документтер түрүндөгү расмий саясий билдирүүлөр;
- Аткаруу бийлигинин мүчөлөрүнүн расмий эмес саясий билдирүүлөрү;
- Мамлекетти өнүктүрүү стратегиясы, ошондой эле аймактарды өнүктүрүү стратегиялары жана пландары;
- Эл аралык милдеттенмелер.

Кыргыз Республкасындагы стратегиялык көз караш Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан бекитилген Улуттук суу стратегиясына негизделиши керек.

Көз караш – бул бассейнди өнүктүрүүнүн негизги узак мөөнөттүү максаты

Стратегиялык көз караш – бул бассейнди өнүктүрүүнүн перспективаларын сүрөттөөчү документ. Стратегиялык көз караш белгиленген узак мөөнөттүк мезгилге, негизинен 20-25 жылга багытталган.

Көз караш көрүнүктүү жана кааланган, белгилүү мөөнөттө жүзөгө ашырылган жана белгилүү маселелерге басым жасаган болуусу керек. Көз караш бардык кызыкдар тараптар үчүн жеткиликтүү болуусу керек.

Стратегиялык көз карашты иштеп чыгуу өзүнө бир нече милдеттүү этаптарды камтыйт:

1. Колдонуудагы суу саясатын жана стратегияны туруктуу өнүктүрүү мамилелерине жана СРИБ принциптерине дал келүүсүнө карата талдоо.
2. Колдо бар ресурстарды жана керектөөлөрдү талдоо.

3. Бардык кызыкдар тараптардын көз караштарын эске алуу максатында расмий жана расмий эмес консультацияларды жүргүзүү.
4. Көз карашка же стратегияга байланыштуу саясий кепилдиктерди алуу.
5. Көз карашты бекитүү.

2.4. Учурдагы кырдаалды талдоо жана баалоо

Бассейндик планды иштеп чыгууда базалык линия ар тараптуу учурдагы кырдаалды талдоо жана баалоо болуп саналат. Талдоо/баалоо кызыкдар тараптардын өздөрүнүн күчү менен, ошондой эле кошумча эксперттерди тартуу менен жүргүзүлүшү мүмкүн жана өзүнө төмөндөгүлөрдү камтышы керек:

- Башкаруу маселелериндеги көйгөйлөрдү жана аларды чечүүнүн мүмкүн болуучу жолдорун аныктоо үчүн суу ресурстарын учурдагы башкарууну баалоо;
- Көйгөйдү пайда кылган жана жакшыртууну талап кылган бардык маанилүү секторлорду талдоо;
- Көйгөйлөрдүн жана аларды чечүү боюнча сунуштамалардын тизмесин түзүү;
- Убакыттын бул бөлүгүндө приоритеттүү болгон маселелерди аныктоо.

Кыргызстандын Суу Кодексине ылайык, Бассейндик пландар төмөндөгү маселелерди камтышы мүмкүн:

- бассейнди ичинде суу ресурстарынын санын жана сапатын баалоо;
- суу тартыштыгы, кургакчылык, суу ташкыны, булгануу жана бассейндеги дамбалардын бузулушу тобокелдиктерин жана мындай тобокелдиктердин алдын алууга, калыбына келтирүүгө же жумшартууга талап кылына турган чыгымдарды баалоо;
- суу ташкыны жана сел тобокелдиги бар аймактарды жана мындай аймактарда тыюу салынып же чектелүүсү керек болгон ишмердүүлүктүн түрлөрүн аныктоо;
- булгануунун аймактык булактарынын тобокелдиги бар аймактарды аныктоо, учурдагы корголгон аймактардын себеби;
- түрдүү максаттарга сууну пайдалануу көлөмдөрү боюнча ага болгон учурда-

гы жана потенциалдуу керектөөлөрдү аныктоо;

- курчап турган чөйрөнүн талаптарын жана эл аралык укук боюнча милдеттенмелерди эске алуу менен, мүмкүн болуучу кошумча пайдалануу үчүн суунун корлорун аныктоо;
- мүмкүн болуучу финансылык булактарды аныктоо менен инвестициялык жана финансылык керектөөлөрдү баалоо;
- суу пайдалануу үчүн приоритеттерди жана экономиканын түрдүү секторлорунун арасында суу пайдалануучулардын укуктарын мүмкүн болуучу чектөөлөрдү белгилөө;
- айыл чарба жерлерин коргоо боюнча жээкти бекемдөө - дамбаларды куруу зарыл болгон жерлерди аныктоо жана токой коргоо көчөттөрүн отургузууну жүргүзүү ж.б.

Кырдаалды талдоо/баалоо техникалык маалыматтардын, эксперттерден алынган субъективдүү маалыматтардын жана статистикалык маалыматтардын ртосундагы баланска негизделүүсү керек. Маалыматтарды топтоо көйгөйлөрдүн максималдуу санын аныктоого карата толук жана негизделген болуусу керек.

Талдоо жүргүзүүдө түздөн-түз же кыйыр, б.а. интервью же сурама аркылуу белгилүү маалыматтарды алууга бардык кызыкдар тараптар тартылуусу керек. Мындай мамиле түрдүү деңгээлдердеги жана түрдүү чөйрөлөрдөгү учурдагы көйгөйлөрдү аныктоону шарттайт.

Талдоо-баалоо жүргүзүүдө заманбап инновациялык маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кеңири колдонуу маанилүү аспект болуп саналат. Мындай инновациялык технологияларга төмөндөгүлөрдү киргизүүгө болот:

1. Он-лайн маалыматтар базасы.
2. ГМТ (географиялык маалыматтык тутум).
3. Аралыктан зонддоо.
4. GPS тутумду колдонуу.

Талдоонун/баалоонун алынган жыйынтыктары кызыкдар тараптардан кошумча комментарийлерди жана сунуштарды алуу үчүн максималдуу жайылтылышы керек. Маалыматты жайылтуунун формалары түрдүү болушу мүмкүн, мисалы, бардык кызыкдар тараптарды тартуу менен секторлор аралык диалогдорду уюштуруу.

Албетте, мындай комплекстүү талдоонун жыйынтыгында чечүүнү талап кылган көп сандаган көйгөйлөр жана маселелер аныкталышы мүмкүн. Бардык аныкталган көйгөйлөр **көйгөйлөр реестри** деп аталган атайын тизмеде түзүлөт.

Реестрге киргизилген бассейндик пландоо алкагындагы көйгөйлөр жана маселелер төмөндөгүлөргө байланыштуу болушу мүмкүн:

- Калкты суу менен камсыздоо жана азык-түлүк өндүрүү менен;
- Калктын саламаттыгын камсыздоо менен;
- Курчап турган чөйрөгө терс таасирин төмөндөтүү менен;
- Башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу менен;
- Мониторингди өнүктүрүү менен;
- Изилдөөлөр же техникалык кайра жабдуу менен ж.б.

Реестр бассейндик бардык көйгөйлөрүн идентификациялоо, баалоо жана актуалдаштыруу процедураларынын негизинде түзүлөт. Бардык аныкталган көйгөйлөр Реестрге киргизилүүсү керек. Реестр көйгөйлөрдү чечүү боюнча аракеттер тизмегин камтыбайт, бирок муну менен катар көйгөйдү чечүүгө көзөмөл жүргүзүлүшү мүмкүн болгон, ченелүүчү көрсөткүчтөрдүн тизмегин камтыйт.

РЕЕСТР тилкелерине карата түшүндүрмө:

1. **Көйгөйдү аныктоо** – жаратылыш чөйрөсүндөгү, ошондой эле экономикалык жана социалдык пландардагы терс өзгөрүүлөр. Бардык көйгөйлөр блокторго бөлүнөт жана так аныкталуусу жана түзүлүшү керек.
2. **Терс таасирлер жана тобокелдиктер** – бул көйгөйдүн болуусу менен байланыштуу келе турган жагымсыз окуялардын тизмеги.
3. **Себептер** – бул экологиялык көйгөйдүн пайда болуусуна алып келген факторлордун тизмеги.
4. **Ишмердүүлүк элементтери** – курчап турган чөйрө менен өз ара аракеттенген жана бул көйгөйдүн пайда болуусуна алып келе турган адамзат ишмердүүлүгүнүн чөйрөлөрүнүн (багыттарынын ж.б.) тизмеги.
5. **Көрсөткүч** – бул экологиялык көйгөйдүн абалын (ал азайдыбы, же тескерисинче – көбөйдүбү) текшериле турган индикаторлор тутуму.
6. **Ажырымдоо упайы** – ажырымдоо жүргүзгөндөн кийин бул көйгөйгө ыйгарылган сандык көрсөткүч.

4-таблица.

Бассейндин көйгөйлөр реестринин мисалы

Аныкталган көйгөй	Терс таасирлер жана кесепеттер	Себептер	Ишмер-дүүлүк элементтери	Көрсөткүч	Ажырымдоо упайы
Сугат суунун тартыштыгы	- сугат сууну жоготуу - жерлердин түшүмдүүлүгүнүн төмөндөшү	- ирригациялык тутумдарды пайдалануунун чоң мөөнөтү - ирригациялык тутумдардын эскилиги - тутумдарга туруктуу кам көрүүнүн жоктугу	Айыл чарба (сугат дыйканчылыгы)	- ирригациялык тутумдардын КПД - талаага бергенге чейин топтоо учурун тартып сууну сарптоо	
Дарыялардын жээгин бойлой жайгашкан калктуу пункттардан чыккан коллектордук-дренаждык, агынды суулар жана тиричилик калдыктары менен суу объекттерин булгоо	- суу объекттериндеги суунун сапатынын төмөндөшү - жугуштуу оорулар тобокелдигин жогорулатуу	- КДТ тазалоо тутумдарынын жоктугу - суу коргоо зоналарын жана тилкелерин сактабоо - калктын маданиятынын төмөндүгү	Коммуналдык чарба	- дарыяларга куюлган агынды суулардын саны - дарыялардагы суунун сапатынын көрсөткүчтөрү - санкцияланбаган таштанды төгүү жайларынын саны	
Дельталык көлдөрдүн тайыздануусу	- саздактантуу - балык корлорун жоготуу - көл боюндагы жайыттардын түшүмдүүлүгүн төмөндөтүү	- сууну ирригацияга топтоо	Айыл чарба (сугат дыйканчылыгы)	- көлдөрдүн аянты, - балык корлорунун саны - балыктардын түрлөрүнүн курамы - жайыттардын аянты	

Көйгөйлөр реестри приоритеттерди ажырымдоо жана аныктоо үчүн негиз катары иштелип чыгат. Алынган приоритеттүү көйгөйлөр Бассейндик пландын максаттарын жана милдеттерин коюу жана иш-чаралар тизмесин түзүү үчүн негиз болуп саналат.

Көйгөйлөр реестри кызыкдар адамдарга жана ошондой эле көйгөйлөр тизмегин кеңейтүү же кыскартуу үчүн сунуштарды берүүгө укуктуу болгон кеңири коомчулукка жеткиликтүү болуусу керек.

Түпкү көйгөйдү чечүү гана бассейндеги кырдаалды жакшыртууга алып келээрин эстен чыгарбоо керек. Ушуга байланыштуу Көйгөйлөр реестрин түзүүдө ар бир учурда бардык башка көйгөйлөр келип чыккан негизги көйгөйдү аныктоо зарыл.

Түпкү көйгөйлөрдү аныктоо үчүн себеп-кесепет байланыштарын аныктоону шарттаган

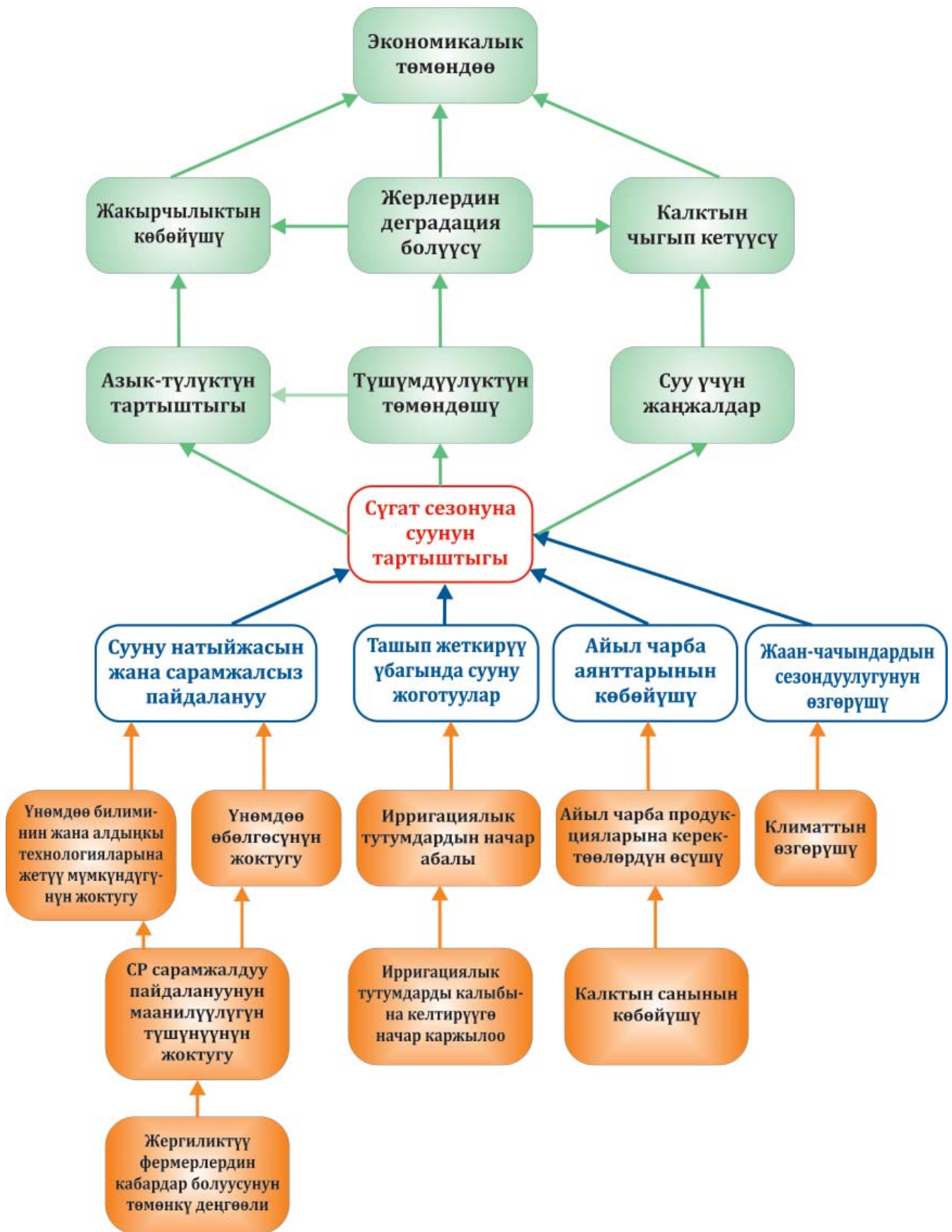
«Көйгөйлөр дарагы» деп аталган атайын курал колдонулушу мүмкүн.

Төмөндө «Көйгөйлөр дарагын» түзүүнүн мисалы келтирилген. Кеңири түзүлгөн «Көйгөйлөр дарагы» түпкү көйгөйдү аныктоону жана аны көйгөйлөр реестринде чагылдырууну шарттайт.

Жогоруда айтылгандай, реестрге киргизилген ар бир көйгөй курчап турган чөйрөгө таасирин, бассейндик экономикалык жана социалдык өнүгүүсүн, мүмкүн болуучу терс кесепеттерди жана тобокелдиктерди эске алуу менен ажырымдоо процедурасынан өтүшү керек. Бардык маалымат реестрдин тийиштүү тилкесине киргизилет, андан кийин алынган ажырымдоо упайы коюлат.

Баалоонун жыйынтыктары Көйгөйлөрдү баалоо матрицасына киргизилет (5-таблицаны караңыз).

Көйгөйлөрдү баалоо төмөндө келтирилген критерийлердин негизинде жүргүзүлүшү

4-сүрөт. Көйгөйлөр дарагы

5-таблица.

Көйгөйлөрдү баалоо матрицасы

Экологиялык көйгөйдүн аталышы	Таасир масштабы (1-5)	Таасирдин өзгөрүшүнүн татаалдыгы/баасы (1-5)	Убакыттык чектөөлөр (1-5)	Коомчулук тарабынан кызыгуу (1-5)	Көйгөйдүн приоритеттүүлүк рейтинг (сумма)
Сугат суунун тартыштыгы	4	5	3	5	17
Дарыялардын жээгин бойлой жайгашкан калктуу пункттардан чыккан коллектордук-дренаждык, агынды суулар жана тиричилик калдыктары менен суу объекттерин булгоо	3	4	4	5	16
Дельталык көлдөрдүн тайыздануусу	4	2	4	1	11

мүмкүн, бирок ар бир бассейнде баалоо критерийлери бассейндик өзгөчөлүгүнө жараша айырмаланышы мүмкүн. Критерийлердин саны кызыкдар тараптардын чечимине жараша да өйдө-ылдый болуусу мүмкүн.

Көйгөйлөрдү баалоонун мүмкүн болуучу критерийлери:

- **Таасирдин масштабы.** Таасирдин масштабы беш упайлык шкала боюнча бааланат. Максималдуу упай (5) глобалдык мааниге ээ болгон көйгөйлөргө ыйгарылат (мисалы, климаттын өзгөрүшү же ЭЖКС Кызыл китепке киргизилген түрлөрдүн жоголушу). “4” упайы олуттуу аймактарга же экотутумдардын түрдүү түрлөрүнө таасирин тийгизүүчү таасирлерге ыйгарылат (мисалы, эл аралык/транс чек аралык суулар). “3” упайы – белгилүү аймактык мүнөзгө ээ болгон, кеңири аймакты камтыган, орточо мүнөздөгү таасирлер. “2” упайы узак убакыт аралыгында акырындык менен жайылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, локалдык таасирлерге ыйгарылат. Минималдуу упай “1” чекиттик локалдык мүнөзгө ээ болгон жана суу же аба аркылуу андан ары жайылууну карабаган, флоранын жана фаунанын уникалдуу жашоо ордуна таасирин тийгизбеген таасирлерге ыйгарылат.
- **Таасирдин өзгөрүшүнүн татаалдыгы/баасы.** Бул критерий тигил же бул көйгөйдү мүнөздөөчү терс кырдаалдын өзгөрүшүнүн техникалык, финансылык

же уюштуруучулук татаалдыгын баалайт. Максималдуу маани чечүү техникалык жана финансылык жактан аткарыла турган көйгөйлөргө ыйгарылат (3төн 5ке чейин). Оңой менен аткарылбай турган өзгөрүүлөр кыйла төмөнкү мааниге ээ болот (1-2).

- **Убакыттык чектөөлөр.** Бул критерий тигил же бул көйгөйдү мүнөздөөчү терс кырдаалды өзгөртүү үчүн зарыл болгон убакытты баалайт. Максималдуу маани чечүү аз убакытты талап кылган көйгөйлөргө ыйгарылат (3төн 5ке чейин). Узак мезгилди талап кылган өзгөрүүлөр кыйла төмөнкү мааниге ээ болот (1-2).
- **Коомчулук тарабынан кызыгуу.** Минималдуу маани «1» коомчулук тарабынан кызыгуу жоктугун мүнөздөөчү көйгөйгө ыйгарылат. Локалдык деңгээлде азыраак кызыгуу болгондо же кызыкдар тараптардын чектелүү саны болгондо “2” мааниси ыйгарылат. Бассейндик деңгээлинде кеңири коомчулук тарабынан кызыгуу болгондо көйгөйгө “3” же “4” мааниси ыйгарылат. Эгерде көйгөй улуттук жана (же) эл аралык деңгээлде коомчулуктун көңүлүн бурса, көйгөй “5” деген жогору баа менен мүнөздөлөт.

Баалоо критерийлери боюнча бардык маанилер «Көйгөйдүн приоритеттүүлүк рейтинг» тизмегине кошулат. «Көйгөйдүн приоритеттүүлүк рейтингинин» жогору маа-

ниси көйгөйдүн жогорку маанилүүлүгүн, аны шашылыш чечүү мүмкүндүгүн же зарылчылыгын көрсөтөт.

Көйгөйлөрдү ажырымдоо үчүн колдонулган методикалар түрдүү болушу мүмкүн. Бул окуу китебинде көйгөйлөрдү ажырымдоонун методикаларынын бирөө гана келтирилген. Мында ажырымдоону түрдүү кызыкдар тараптар жасашы мүмкүн, мисалы, өзүнчө коомчулук тарабынан, өзүнчө мамлекеттик түзүмдөр тарабынан, өзүнчө окумуштуулар жана эксперттер тарабынан, ажырымдоонун бардык жыйынтыктары топтолот жана алардын негизинде орточо көрсөткүч чыгарылат. Ажырымдоо жыйын убакытында же аралыкта жасалышы мүмкүн. Мындай мамиле субъективдүүлүктү жокко чыгарат.

Жогорку упайларды алган көйгөйлөр приоритеттүү болуп саналат жана Бассейндик пландын негизин түзөт. Алар боюнча максаттар жана милдеттер калыптанат, иш-чаралар иштелип чыгат.

Бирок приоритеттүү көйгөйлөрдү аныктоо менен бардык калган көйгөйлөр унута калбашы керек. Реестрди кайра кароо жана көйгөйлөрдү приоритеттүү кылуу үзгүлтүксүз негизде жүргүзүлүшү керек. Реестрди кайра кароо мөөнөтүн кызыкдар тараптар белгилейт. Бул этапта планга кирбей калган көйгөйлөр ага келечектеги реестрди кайра кароодо кириши мүмкүн.

Ошентип, бардык көйгөйлөр планга кирет жана белгилүү убакытта чечилет.

2.5. Максаттарды жана милдеттерди аныктоо

Аныкталган приоритеттүү көйгөйлөрдү чечүү үчүн Бассейндик пландын максаттары жана милдеттери иштелип чыгат. Так калыптанган максаттар жана милдеттер келечекте планды натыйжалуу жүзөгө ашыруунун өзөгү болуп саналат. Бассейндик пландарды жүзөгө ашыруу үчүн максаттар СРИБ принциптерине дал келип жана төмөндөгүдөй бир катар мүнөздүү белгилерге ээ болушу керек:

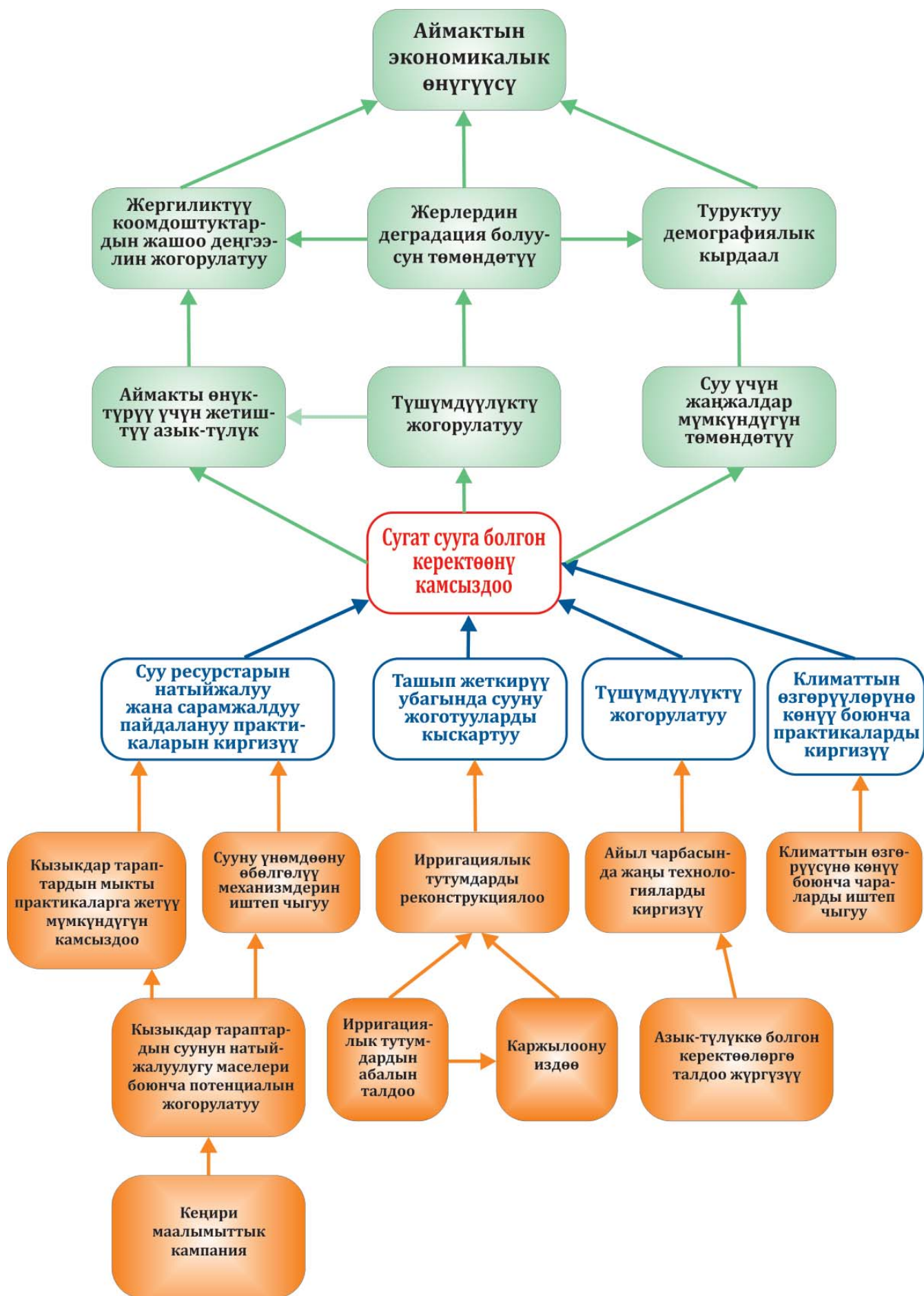
- **суу саясаты** жана эл аралык милдеттемелер менен өз ара байланыш;
- **конкреттүүлүк** (максат аныкталган көйгөйдү чечүү үчүн коюлган);
- **өлчөмдүүлүк** (белгилүү көрсөткүчтөрдүн жардамы менен максатка жеттиби же жокпу баалоо мүмкүнчүлүгү);

сатка жеттиби же жокпу баалоо мүмкүнчүлүгү);

- **жетишүүчүлүк** (азыркы убактагы белгилүү аракеттердин жыйынтыгында жана жеткиликтүү ресурстар менен коюлган максатты аткарууга жетишүүгө болот);
- **натыйжалуулук** (максатка жетүү бассейндик белгилүү көйгөйлөрүн чечүүнү шарттайт);
- **убакыт менен аныкталуучулук** (убакыттын канча мезгилинде максатка жетүүгө болоору аныкталган);
- **максаттардын өз ара байланышы** (максат бассейнди өнүктүрүүнүн башка максаттары менен өз ара байланыштуу).

Максаттарды жана милдеттерди калыптандырууда бирөөсү менен башканын ортосундагы айырманы так түшүнүү керек. Башкаруу деңгээли боюнча, ошондой эле аткаруу деңгээли боюнча максаттар менен милдеттердин ортосунда бир катар айырмачылыктар болот:

- **Башкаруу деңгээли** – максаттар мамлекеттин/бассейндик деңгээлинде, ал эми милдеттер локалдык деңгээлде коюлат.
- **Сапат - Сан** – максаттар сапаттык көрсөткүчтөр болуп саналат. Милдеттер, эреже болгондой, конкреттүү сандык көрсөткүчтөргө ээ.
- **Гипотеза – Кепилдик** – максаттар, гипотезалык, азыркы убакытта жетишилбеген болушу мүмкүн. Милдеттер кепилденген жеткиликтүү болуп саналат, аларды аткарууну өлчөөгө болот.
- **Баалоо – Мониторинг** – Максаттарга жетүү жыйынтыктоочу баалоону жүргүзүү алкагында аныкталат. Коюлган милдеттерге жетүү деңгээли үзгүлтүксүз мониторинг жана зарыл болгондо аракеттерди оңдоо менен аныкталат.
- **Саясат – Программа** – максаттар саясий чечимдерди/стратегиялык пландоону/стратегиялык көз карашты кабыл алуу деңгээлинде аныкталат. Милдеттер аймактык, облустук, локалдык (жергиликтүү) программалар, өнүктүрүү пландар деңгээлинде коюлат.

5-сүрөт. Максаттар жана милдеттер дарагы

Кырдаалды талдоо этабында түзүлгөн «Көйгөйлөр дарагы» максаттарды жана милдеттерди иштеп чыгуу үчүн жакшы негиз болуп саналат. Аныкталган борбордук көйгөйдү чечүү пландын негизги максаты катары кызмат кылуусу мүмкүн. Экинчи деңгээлдеги көйгөйлөрдү чечүү милдеттер катары кызмат кылуусу мүмкүн, ал эми үчүнчү деңгээлдеги көйгөйлөрдөн план үчүн зарыл болгон иш-чараларды аныктоого болот. Ошентип, иштелип чыккан «Көйгөйлөр дарагын» «Максаттар жана милдеттер дарагына» которууга болот.

Мисалы катары келтирилген «Максаттар жана милдеттер дарагынан» план үчүн төмөндөгүдөй максаттарды жана милдеттерди калыптандырууга болот:

Максат: Калктын сугат сууга болгон керектөөсүн канааттандыруу.

Милдеттер:

- Суу ресурстарын сарамжалдуу жана натыйжалуу практикасын киргизүү;
- Ташып жеткирүүдө сууну жоготууларды 20%га кыскартуу;
- Айыл чарбасында алдыңкы технологияларды колдонуунун эсебинен түшүмдүүлүктү жогорулатуу.

2.6. Бассейндик пландын тексттин иштеп чыгуу жана бекитүү

Даярдоо иштерин жүргүзгөндөн кийин бардык алынган материалдарды бир документке – Бассейндик планга салуу керек.

Пландын текстин иштеп чыгууда бир катар **негизги принциптер** сакталышы керек:

- Коомчулуктун планды иштеп чыгууга, талкуулоого жана бекитүүгө катышуусу;
- Бассейндеги суу ресурстарын башкаруу кырдаалына талдоо жүргүзүү;
- Пландын конкреттүү максаттарын жана милдеттерин, индикаторлор тутумун / натыйжалуулук көрсөткүчтөрүн, ошондой эле аткарууга мониторинг механизмдерин аныктоо;
- Так приоритеттерди аныктоо;
- Пландын иш-чараларын аткаруу боюнча жана аны аткарууга көзөмөл кылуу боюнча ролдорду бөлүштүрүү, каржылоо планын түзүү жана убакыттык чектөөлөрүн аныктоо;

- Суу ресурстарын башкарууда маанилүү чектөөлөргө басым жасоо;
- Бүтүндөй гидрологиялык циклда/бардык дарыя бассейндерин кароо.

Кыргыз Республикасынын Суу кодексине ылайык, Бассейндик план тийиштүү Бассейндик Кеңештер иштелип чыгып жана Суу боюнча улуттук кеңештин кароосуна киргизилүүсү керек.

Бассейндик пландын текстин иштеп чыгуу түрдүү ыкмалар менен жүргүзүлүшү мүмкүн: бир адамга, эксперттер командасына, кызыкдар министрликтердин жана ведомстволордун өкүлдөрүнө же тышкы консультанттарга тапшырылуусу мүмкүн. Текстти иштеп чыгуу боюнча ыкманы тандап алуу кызыкдар тараптардын чечиминен жана планды иштеп чыгууга финансы каражаттарынын болуусунан көз каранды болот.

Белгилей кетсек, пландын текстин тариздөө менен алектене турган адам (адамдар) пландоо процессинин бардык этаптарына, кырдаалды талдоодон баштап жана пландын иш-чараларын иштеп чыгууга чейин катышуусу керек.

Иштеп чыгуу үчүн биринчи кадам пландын мазмуну болуп саналат. Пландын мазмуну жөнүндө чечимди бардык кызыкдар тараптар кабыл алуусу керек.

Арал-Сырдарыя Бассейндик Планынын мазмуну:

1. Киришүү
2. Учурдагы кырдаалды баалоо
3. Арал-Сырдарыя суу чарба бассейнинин суу ресурстарынын учурдагы абалын талдоо
4. АСБ суу ресурстарын башкаруунун укуктук жана институттук алкактарын талдоо
5. Арал-Сырдарыя аймагында суу ресурстарын башкаруу боюнча эл аралык кызматташтык
6. Бассейндин суу ресурстарын натыйжалуу башкарууга тоскоолдук кылуучу тоскоолдуктардын жана көйгөйлөрдүн реестри. Көйгөйлөрдү приоритеттүү кылуу.
7. АСБ өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялары, программалары жана пландары
8. Узак мөөнөттүк келечектеги АСБ суу көз караштары
9. СРИБ Планынын максаты жана милдеттери. СРИБ Планын жүзөгө ашыруудан күтүлгөн жыйынтыктар
10. Иш-чараларды жүзөгө ашыруу механизми жана каржылоо булактары
11. СРИБ иш-чараларын жүзөгө ашыруу планы
12. Пландын иш-чаралары

Планда Мамлекеттик суу стратегиясы, мамлекетти жана бассейнди стратегиялык өнкүтүрүү программалары жана пландары чыгылдырылышы керек.

Пландын мазмуну тандалып алынган приоритеттерге жараша өлкөлөр/бассейндер боюнча айырмаланышы мүмкүн. Бирок пландын бир нече милдеттүү бөлүктөрү бар:

- Кырдаалды талдоо жана баалоо;
- Максаттар жана милдеттер;
- Пландын иш-чаралары;
- Аны жүзөгө ашыруудан күтүлгөн жыйынтыктар.

Мында ар бир баптын ички мазмуну түрдүү болуп жана бассейндин өзгөчөлүктөрүнөн жана кызыкдар тараптар кабыл алган чечимден көз каранды болушу мүмкүн.

Пландын Мазмунун иштеп чыгууда саясатчылардын жана коомчулуктун катышуусун камсыздоо чоң мааниге ээ, ошондуктан, негизги кызыкдар тараптар менен кайтарым байланыш механизмдерин иштеп чыгуу маанилүү.

Кайтарым байланыш механизми ар бир конкреттүү учурда бассейндин өзгөчөлүктөрүн жана кызыкдар тараптын өкүлчүлүгүн эске алуу менен иштелип чыгат жана консультацияларды, жалпы талкууларды, интернет аркылуу комментарийлерди жана сунуштарды топтоону ж.б. камтышы мүмкүн.

Мындай мамиле келечекте макулдашуу процедурасын жеңилдетүүнү шарттайт. Эгерде катышуу/таргылуу процесси жакшы уюштурулган болсо, анда жактыруу көйгөйдү жаратпайт. Кызыкдар тараптардын бардык этаптарда жигердүү катышуусу жактырууну жөнөкөй формалдуулук кылууну шарттайт, анткени бардык кызыкчылыктар пландоо этабында эске алынган.

Бассейндик пландын акыркы варианты кеңири жайылтылып жана бардык кызыкдар тараптар үчүн жеткиликтүү болуусу керек. Эреже болгондой, Бассейндик пландар Бассейндик уюмдардын сайттарында жайгаштырылат.

Ошондой эле планды дайыма оңдоо жана үзгүлтүксүз негизде аны кайра кароо мүмкүнчүлүгү маанилүү болуп саналат. Бассейндик план – бул шарттарга ылайык дайыма өзгөрүп туруучу «тирүү» документ. **Ушуга байланыштуу планда планды кайра кароо жана оңдоолорду киргизүү механизми сөзсүз жазылат. Пландын кайра кароо/оңдоо мөөнөтү кызыкдар тараптар менен аыкталынат.**

2.7. Бассейндик пландарды талкуулоодо, кабыл алууда жана жүзөгө ашырууда бассейн уюмдарынын ролу

Бассейндик планды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу кызыкдар тараптардын максималдуу санын тартуу принцибине негизделгендиктен, биргелешкен аракеттерди жүзөгө ашырууну шарттаган жалпы аянтча/кеңешме орган зарыл. Аянтчаны түзүү СРИБ принциптерин, бассейндик пландоону киргизүү жана Бассейндик пландарды андан ары жүзөгө ашыруу үчүн ажыратылгыс шарт болуп саналат.

Бул окуу китебинин биринчи Бабында сүрөттөлгөндөй, бул сыяктуу аянтча катары кызмат кыла турган, бассейндик уюмдардын ар кандай түрлөрү болот. Аянтчаларды бардык деңгээлдеги - өлкөнүн деңгээлиндеги же эл аралык/транс чек аралык деңгээлдеги, ошондой эле бир кичи дарыянын масштабындагы жергиликтүү деңгээлдеги бассейндин аймагында түзүүгө мүмкүн.

Бул бассейндик кеңештер, биргелешкен комиссиялар, демилге топтору, консультативдик жана өзүнө түрдүү кызыкдар тараптарды камтыган жана дарыянын бассейнинде суу ресурстарын башкарууну жакшыртууга багытталган башка топтор болушу мүмкүн.

Мындай кеңешме органынын ар бир мүчөсү планды иштеп чыгуу этабында төмөндөгүдөй түрдө процесске катыша алат:

- Бассейндеги керектөөчүлүк жана экологиялык кызыкчылыктарды коргоо;
- Мыйзам жана ченемдик актыларды өркүндөтүү максатында өзгөртүүлөрдү киргизүүгө көмөктөшүү;
- Көйгөйлөр реестрин түзүү жана приоритеттүү максаттарды жана милдеттерди тандоону жүргүзүү;
- Бассейндик планды иштеп чыгууга мониторинг жана баалоо жүргүзүү, муну менен планды иштеп чыгуунун натыйжалуулугун камсыздоо жана терс таасирлер тобокелдигин төмөндөтүү;
- Планды иштеп чыгуу этаптары жөнүндө маалыматты жайылтуу. Жүзөгө ашырылган аракеттер боюнча коомчулуктун пикирин калыптандыруу;
- Пландын приоритеттерин калыптандыруу убагында өз секторунун кызыкчылыктарын сүрөмөлөө.

Ошол эле убакта процесстин ар бир катышуучусу планды жүзөгө ашырууга катыша алат. Катышуу түрдүү болушу мүмкүн – планды жүзөгө ашыруунун жалпы координациялоодон баштап, айрым иш-чараларды аткаруу менен аяктайт.

Мурда сүрөттөлгөндөй, Кыргыз Республикасынын Суу Кодекси Суу боюнча улуттук кеңешти жана ар бир ири дарыялар бассейндеринде Бассейндик кеңештерди түзүүнү жөнгө салат.

Кыргызстанда Бассейндик пландарды жүзөгө ашыруу Мамлекеттик суу администрациясы жана тийиштүү Бассейндик суу администрациясы тарабынан жүргүзүлөт.

2.8. СРИБ пландарын жүзөгө ашыруу мониторинги жана баалоо

Бассейндик пландын натыйжалуулугу жана таасирдүүлүгү жүзөгө ашырылган иш-чаралардын тууралыгынан көз каранды болот. План кантип жүзөгө ашырылып жатканына байкоо салуу үчүн, бардык иш-чараларды аткарууга жана жалпысынан бассейндеги кырдаалга алардын таасирине мониторинг жана баалоо жүргүзүү зарыл.

Планды жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун түрдүү этаптарда – пландын айрым иш-чараларын жүзөгө ашыруудан баштап жана пландын өзүнүн таасирдүүлүгүн жана натыйжалуулугун баалоо менен аяктаган этаптарда текшерүүгө болот.

Планды жүзөгө ашырууга мониторинг жана баалоо механизми аны иштеп чыгуу этабында эле түзүлүүсү жана бардык кызыкдар тараптар менен макулдашуусу маанилүү. Планда мониторингге жана баалоого байланыштуу төмөндөгү учурлар так белгилениши керек:

- Айрым иш-чараларды жана жалпысынан планды аткаруунун өлчөөчү көрсөткүчтөрү (индикаторлору) аныкталды;
- Маалыматтарды топтоонун булактары, методдору жана берүү каналдары белгиленди;
- Маалыматтарды иштетүү технологиялары аныкталды;
- **Пландын бюджетинде мониторинг жана баалоо жүргүзүүгө чыгымдар эске алынды.**

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, пландын мониторингинин механизминин маанилүү элемен-

ти планды аткаруунун жыйынтыктуулугунун көрсөткүчтөрүн же индикаторлорун иштеп чыгуу болуп саналат. Индикаторлор планды аткаруудан күтүлгөн жыйынтыктарды аныктоо этабында иштелип чыгат. Жалпысынан иштелип чыккан индикаторлор негизги суроого: “Программанын жыйынтыктары жетишилгендиги жөнүндө биз кайсы белгилер боюнча билебиз?” суроосуна жооп берүүсү керек.

Индикаторлорду иштеп чыгуу менен түздөн-түз пландын өзүн иштеп чыгуучулар алектенет, бирок индикаторлор дагы бардык кызыкдар тараптар менен талкууланышы керек. Индикаторлор сандык, ошондой эле сапаттык болушу мүмкүн. **Индикаторлор иштеп чыгуу этабында аныкталат, бирок планды жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө оңдолушу мүмкүн.**

Баалоо жана мониторинг механизмин иштеп чыгууда маанилүү милдеттердин бири планды жүзөгө ашырууга баалоо жана мониторинг жүргүзүү үчүн жоопкерчилик жүктөлө турган адамдарды/түзүмдөрдү аныктоо болуп саналат. Мындай функциялар түрдүү кызыкдар тараптардын ортосунда бөлүштүрүлүшү мүмкүн, мисалы:

- **Суу ведомствосу** – жалпы саясатты жүзөгө ашыруучу ведомство катары планга өнүгүү стратегияларына дал келүү предметине карата баалоо жүргүзө алат.
- **Бассейндин деңгээлинде башкаруу** – планды жүзөгө ашыруу үчүн негизги жооптуу ведомство катары – планды аткарууга туруктуу мониторинг жана натыйжалуулугун баалоо.
- **Бассейндик кеңеш/кызыкдар тараптардын комитеттери** – бардык кызыкдар тараптарды көрсөткөн жана планды иштеп чыгууга катышкан орган катары – планды аткарууга туруктуу мониторинг жана натыйжалуулугун баалоо.
- **Өкмөттүк эмес уюмдар** – Пландын айрым иш-чараларын аткарууга мониторинг.
- **Көз карандысыз эксперттер** – пландын айрым иш-чараларын аткарууга мониторинг.

3-БАП. СРИБ БӨЛҮГҮ КАТАРЫ КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮҮЛӨРҮНӨ КАРАТА КӨНҮҮ

Азыртадан эле, өзгөрүп жаткан климатка байланыштуу, Борбордук Азия айрым олуттуу кыйынчылыктарды баштан кечирүүдө, айрымдары өзгөчө сезилээрлик болууда. БА бардык аймагында орточо жылдык температура болжол менен 10С жогорулады. Бул гидрологияга таасирин тийгизди: мөңгүлөр тез эрип жана кышында кардын деңгээлинин төмөндөшү байкалууда. Болжолдор боюнча 2050-жылга карата Амударыя жана Сырдарыя бассейндеринин (Борбордук Азиянын негизги дарыялары) агуу көлөмү 10-15%га жана 2-5%га азаят (БАРЭБ, 2011). Эксперттердин баалоосу боюнча, аба ырайынан жана климаттык катаклизмдерден улам мүмкүн болуучу зыяндын 70%ы айыл чарба өндүрүшү тармагына туура келет.

Климаттын өзгөрүүсүнө карата көнүү көйгөйүн адекваттуу чечүү үчүн, стратегиялык пландоо улуттук, аймактык жана жергиликтүү деңгээлдерде пландоонун ажыратылгыс бөлүгү, ага ылайык Бассейндик пландоонун бөлүгү болушу керек. Ушуга байланыштуу Бассейндик пландарды иштеп чыгууда көнүү маселелери негизги маселелердин бири болушу керек.

Кыргыз Республикасынын Экинчи улуттук отчетунда (ЭУО)⁸, климаттын өзгөрүшү менен байланыштуу аймак үчүн бир катар жалпы көйгөйлөр аталган, алар Бассейндик пландарды иштеп чыгууда эске алынышы керек:

Учурдагы суу ресурстарынын тартыштыгынын көбөйүүсү жана алардын сапатынын начарлашы, анын ичинде:

- мөңгүлөрдүн эрүүсүнүн тездеши жана кар каптамынын кыскаруусу;
- жер үстүндөгү суулардын гидрологиялык режиминин өзгөрүшү;
- көлдөрдүн жана дарыялардын балыр басуу жана кургап калуу процесстеринин күчөшү;
- жерлердин чөлгө айлануу, деградация жана шорлонуу процессинин тездеши;
- калктын сапаттуу ичүүчү сууга жетүү мүмкүндүгүнүн азаюусу.

2. Айыл чарбасы үчүн терс таасирлердин көбөйүшү сугаруу үчүн суунун тартыштыгы-

нын, айыл чарба жерлеринин шорлонуусунун, кургакчылыктын жана ысык желдин эсебинен, натыйжада, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн төмөндөшү, түшүмдүүлүктүн төмөндөшү жана жайыттардын түрлөрүнүн курамынын өзгөрүшү, малчылыктын өнүмдүүлүгүнүн төмөндөшү жана малдын өлүмүнүн өсүшү.

3. Ирригациялык жана энергетикалык режимдерди координациялоо жана жөнгө салуу маселелеринде кошуна өлкөлөрдүн ортосундагы чыңалуунун көбөйүшүнөн улам энергетика үчүн терс кесепеттердин көбөйүшү, бул өлкөлөрдүн энергетикалык коопсуздугу үчүн коркунуч жаратышы. Башаламан көрүнүштөрдүн санынын өсүшү гидротехникалык курулмаларга таасирдин деңгээлин жогорулатат жана алардын коопсуздук деңгээлине таасирин тийгизет.

4. Коркунучтуу жана экстремалдык гидрометеорологиялык көрүнүштөрдүн тобокелдигинин көбөйүшү, анын ичинде мөңдүр, катуу шамал, нөшөрлөгөн жаан-чачын, кургакчылык, экстремалдуу жогорку же төмөнкү температура сыяктуу экстремалдык аба ырайынын көрүнүштөрүнүн санынын жана жыштыгынын көбөйүшү жана натыйжада:

- киргин суунун, суу ташкындарынын санынын жана күчүнүн көбөйүшү;
- суу эрозиясынын жана топурак кыртышынын жуулуп калуусунун күчөшү;
- катастрофалык селдердин жыштыгынын өсүшү;
- жер көчкү процесстеринин жана жарлардын калыптануусунун тездеши.

5. Климаттын өзгөрүшү менен байланыштуу оорулардын жана стресстердин пайда болуу тобокелдигинин көбөйүшү, жугуштуу оорулар, кан айлануу тутумунун оорулары, жаман сапаттуу жаңы шишиктер, жүрөк-кан тамыр тутумунун оорулары; жылуулук жана муздактык стресстеринин тобокелдиктери; ашказан-ичеги оорулары.

6. Экотутумдар үчүн коркунучтардын жана биологиялык ар түрдүүлүккө коркунучтардын көбөйүшү, анын ичинде аралаш климаттык зоналар жана флоранын жана фауна-

⁸ Кыргыз Республикасынын климаттын өзгөрүшү жөнүндө БУУ Алкактык Конвенциясы боюнча экинчи улуттук билдирүү, Бишкек, 2008.

нын жашоо ордунун өзгөрүшү, жер иштетүүдөгү жана жер кыртышындагы өзгөрүүлөр.

Бассейндик планда аныкталган көйгөйлөрдү чечүү боюнча көнүү чаралары катары колдонулган технологияларды өркүндөтүүгө жана инфраструктураны калыбына келтирүүгө/курууга багытталган иш-чаралар киргизилиши мүмкүн. Мындай иш-чараларга колдонуудагы ирригация тутумдарын калыбына келтирүү жана натыйжалуу ирригация тутумдарын (чачкычтар, тамчылатып сугаруу) киргизүү, жөнгө салуучу дамбаларды куруу (негизинен Түркмөнстанда) ж.б. киргизилиши мүмкүн.

Превентивдүү чаралардын катарында илимий жана маалыматтык базаны чыңдоо белгилениши мүмкүн:

- системалуу байкоо жана экологиялык мониторинг тармактарын уюштуруу;
- гидрологиялык болжолдордун ишенимдүүлүгүн жогорулатуу;
- Арал деңизинин бассейнинин жогорку агымдарынын тоолуу райондорундагы кар каптамдарына жана мөңгүлөргө байкоо салуу пункттарын түзүү;
- айыл чарба секторун өнүктүрүүгө карата илимий мамилени киргизүү (мисалы, туруктуу жана түшүмдүү өсүмдүк түрлөрүн тандоо, жаңы жаратылышты коргоочу методикаларды иштеп чыгуу);
- уюштуруучулук, техникалык жана адамзаттык потенциалды чыңдоо, мисалы, фермерлерди чарба жүргүзүүнүн альтернативалуу түрлөрүнө окутуу.

Коркунучтуу жана экстремалдык гидрометеорологиялык көрүнүштөрдүн тобокелдиктерин төмөндөтүү боюнча иш-чаралар да Бассейндик планга киргизилиши мүмкүн. Мындай иш-чараларга байкоо жүргүзүү тутумдарын жана метеорологиялык кызматтарды модернизациялоо, эрте эскертүү тутумдарын жакшыртуу жана шашылыш реакция кылуу (ӨК) кызматтарын чыңдоо, токой дарактарын кыюуну жана мал жаюуну токтотуу, эрозияланган тоо боорлорун бекемдөө менен байланыштуу маселелерди киргизүүгө болот.

Жогоруда саналган маселелерди Бассейндик планга киргизүү климаттын өзгөрүүсүнүн терс кесепеттеринин тобокелдиктерин төмөндөтүүнү шарттайт.

Азыркы убакта бул сыяктуу кесепеттерди талдоого жана аларды жумшартуу боюнча

Climateproofing өнүктүрүү максаттарында – Климаттын өзгөрүү маселелерин пландоо процесстерине кошуу

Германиянын Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү федералдык министрлигинин тапшырыгы боюнча, GIZ «Climateproofing өнүктүрүү максаттарында» аталышында ыкманы иштеп чыкты – бул климаттын өзгөрүү маселелерин түрдүү деңгээлдерде – улуттук, тармактык, жергиликтүү жана долбоорлор деңгээлдеринде өнүктүрүүнү пландоого киргизүүгө багытталган методологиялык ыкма.

«Climateproofing өнүктүрүү максаттарында» аракеттер варианттарын табуу жана климаттын өзгөрүүлөрүнө карата көнүүнү пландоодо жана колдонуудагы приоритеттерди кайра кароодо приоритеттерди аныктоо ыкмаларын сунуштайт. Туура колдонууда мындай ыкма пландарды, инвестицияларды кыйла «климатка туруктуу» кылууга жардам берет.

Бул ыкма стратегиялар же саясаттар жаңы гана түзүлүп, ал эми муниципалдык пландар жана долбоорлор жүзөгө ашырыла элек кезде кыйла натыйжалуу. Ошентсе да, мындай талдоону кайра кароо же пландарды жүзөгө ашыруу процессинде жүргүзүүгө болот.

«Climateproofing өнүктүрүү максаттарында» ыкмаларын бардык кызыкдар тараптар колдоно алышат.

оптималдуу чараларды аныктоого багытталган бир катар куралдар иштелип чыгууда. Мындай куралдардын бири «Climateproofing өнүктүрүү максаттарында»⁹ механизми болуп саналат, ал пландоо процессинде климаттын өзгөрүүлөрүнө карата көнүү боюнча оптималдуу чараларды камтууну шарттайт.

⁹ <http://www2.gtz.de/dokumente/bib-2011/giz2011-0223ru-climate-proofing.pdf>.

4-БАП. СРИБ ПРИНЦИПТЕРИН КИРГИЗҮҮНҮН ЭКОНОМИКАЛЫК ТУРУКТУУЛУГУН ТҮЗҮҮ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

4.1. Бассейндик пландарды иштеп чыгуудагы жана жүзөгө ашыруудагы зарыл чыгымдар

Бассейндик пландарды иштеп чыгуу – белгилүү чыгымдарды талап кылуучу, узак жана көп күч талап кылган процесс. Бирок пландарды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга карата ийкемдүү мамилени, ошондой эле ар бир конкреттүү учурдагы жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен, финансылык чыгымдар жана каржылоонун колдонулган механизм-дери түрдүү болот.

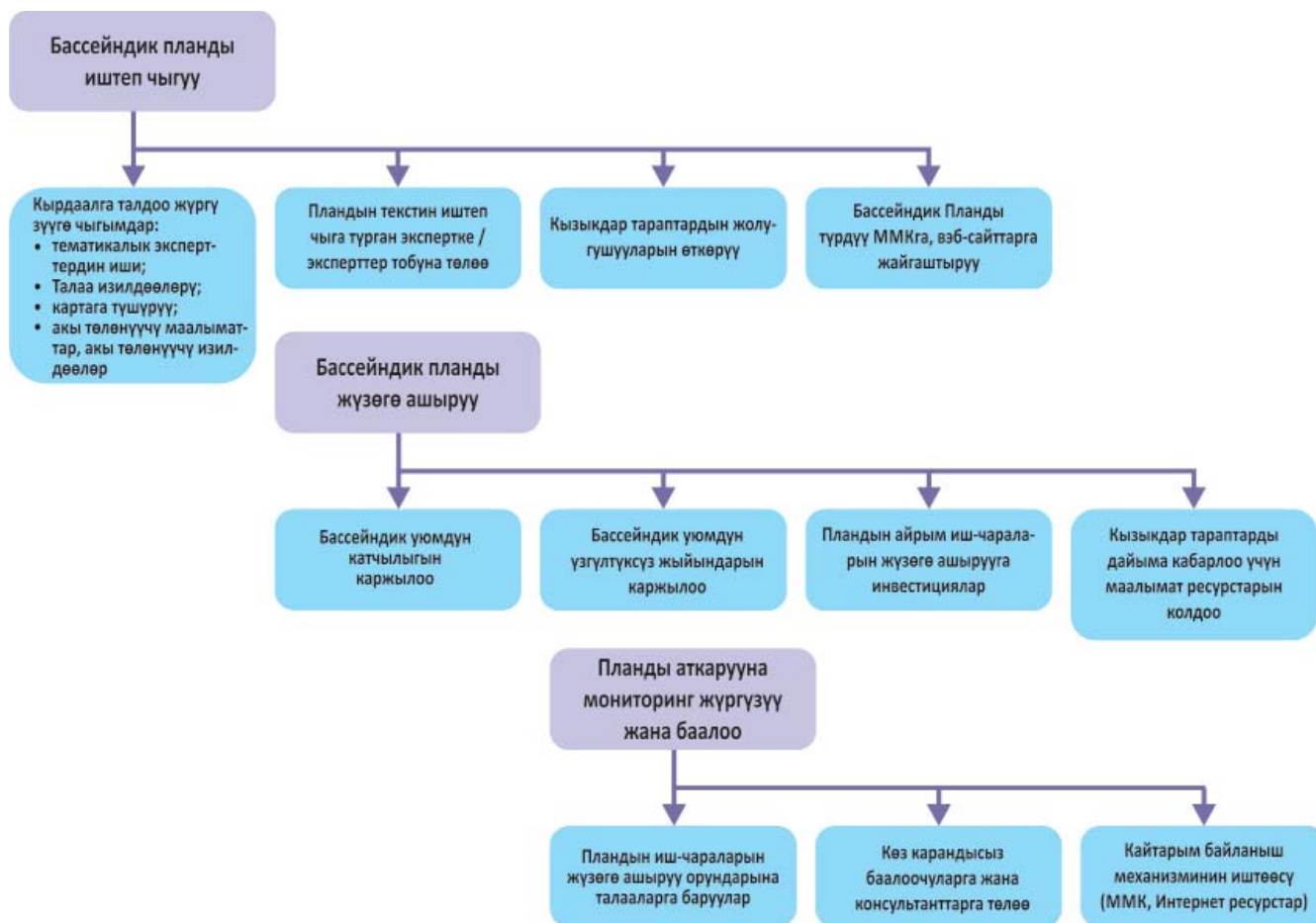
Бассейндик пландарды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга карата ыгымдарды үч негизги блокко бөлүүгө болот:

1. Бассейндик планды иштеп чыгуу.
2. Бассейндик планды жүзөгө ашыруу.
3. Бассейндик планды аткарууга мониторинг жүргүзүү.

Жогоруда берилген схемада көрүнүп тургандай, ар бир блок өзүнө ар бир этапта коюлган максаттарга жетүү үчүн зарыл болгон чыгымдардын бир нече түрлөрүн камтыйт.

Белгилей кетсек, жогоруда берилген чыгымдардын баары эле милдеттүү болуп саналбайт.

Бассейндик планды **иштеп чыгуу этабында** финансылык чыгымдарды минималдаштырууга болот. Алсак, мисалы, эксперттик баалолор Бассейндик уюмдун мүчөлөрү тарабынан

6-сүрөт. Бассейндик пландарды иштеп чыгуудагы жана жүзөгө ашыруудагы мүмкүн болуучу чыгымдар.

аткарылып жана кошумча чыгымдарды талап кылбашы мүмкүн. Зарыл маалыматтар бассейн-де жайгашкан түрдүү түзүмдөр жана аймактын туруктуу өнүгүүсүнө кызыкдар тараптар тарабынан берилиши мүмкүн.

Пландын тексти Бассейндик уюмдун мүчөлөрүнүн ичинен демилге тобу, ошондой эле ыктыярчылар тарабынан жазылышы мүмкүн. Ошентип, планды иштеп чыгуу этабында финансылык чыгымдар биргелешкен жолугушууларды өткөрүү менен гана чектелүүсү мүмкүн, муну да минималдуу чыгымдар менен жасоого болот.

Жүзөгө ашыруу этабы кыйла чыгашалуу болуп саналат, бирок бул жерде да чоң финансылык салымдарды талап кылбай турган иш-чараларды аныктоого болот. Алсак, мисалы, айыл аймагын жашылдандыруу, таштандыны чыгаруу, булактарды тазалоо ж.б. боюнча иш-чаралар жергиликтүү жашоочулардын күчү менен аткарылышы мүмкүн.

Бул этап ошондой эле мамлекеттик программалардын же бизнестин корпоративдик социалдык жоопкерчилигинин негизинде инвестиция артууну шарттайт. Пландын айрым иш-чараларын жүзөгө ашыруу үчүн донордук каражаттарды тартууга мүмкүн. Финансы каражаттарын тартуунун түрдүү механизмдери төмөндө бул бапта берилген.

Мониторинг жана баалоо этабы, иштеп чыгуу этабы сыяктуу эле, олуттуу чыгымдарсыз, бассейн уюмдарынын мүчөлөрүнүн же коомчулуктун күчү менен жүзөгө ашырылуусу мүмкүн. Ошондой эле белгилүү ведомстволордун линиясы боюнча аткарыла турган иш-чараларга мамлекеттик мониторинг жүргүзүү болушу мүмкүн.

Ошентип, финансы каражаттарынын жоктугу Бассейндик пландарды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу үчүн тоскоолдук болуп саналбайт, бирок тигил же бул аракеттерди тез жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт.

4.2. Бассейндик пландарды жүзөгө ашырууну каржылоонун мүмкүн болуучу булактары

Азыркы убакта Бассейндик пландардын алкагында ишмердүүлүк жүргүзүүнү шарттаган, каржылоонун бир катар механизмдери бар. Финансылык механизмдерди үч чоң блокко бөлүүгө болот – мамлекеттик жана жергиликтүү бюджет,

өбөлгөлөөчү механизмдер жана каржылоонун альтернативалуу механизмдери.

Кыргызстанда суу ресурстарын башкарууда колдонулуп жаткан, же аларды колдонуу үчүн потенциалга ээ болгон бир катар экономикалык куралдар бар. Мындай куралдарга түрдүү тарифтерди (сугат сууну берүү үчүн, шаардык жана айылдык суу менен камсыздоо жана суу чыгарып кетүү кызматтары үчүн тариф, кенди пайдалануу үчүн салыктар ж.б.), булгоо үчүн төлөмдөрдү жана айыптарды, түрдүү салыктарды киргизүүгө болот. *Кыргызстанда колдонуудагы ар бир экономикалык курал жөнүндө кененирээк ЭКӨУ атайын басылмасында сүрөттөлгөн¹⁰.*

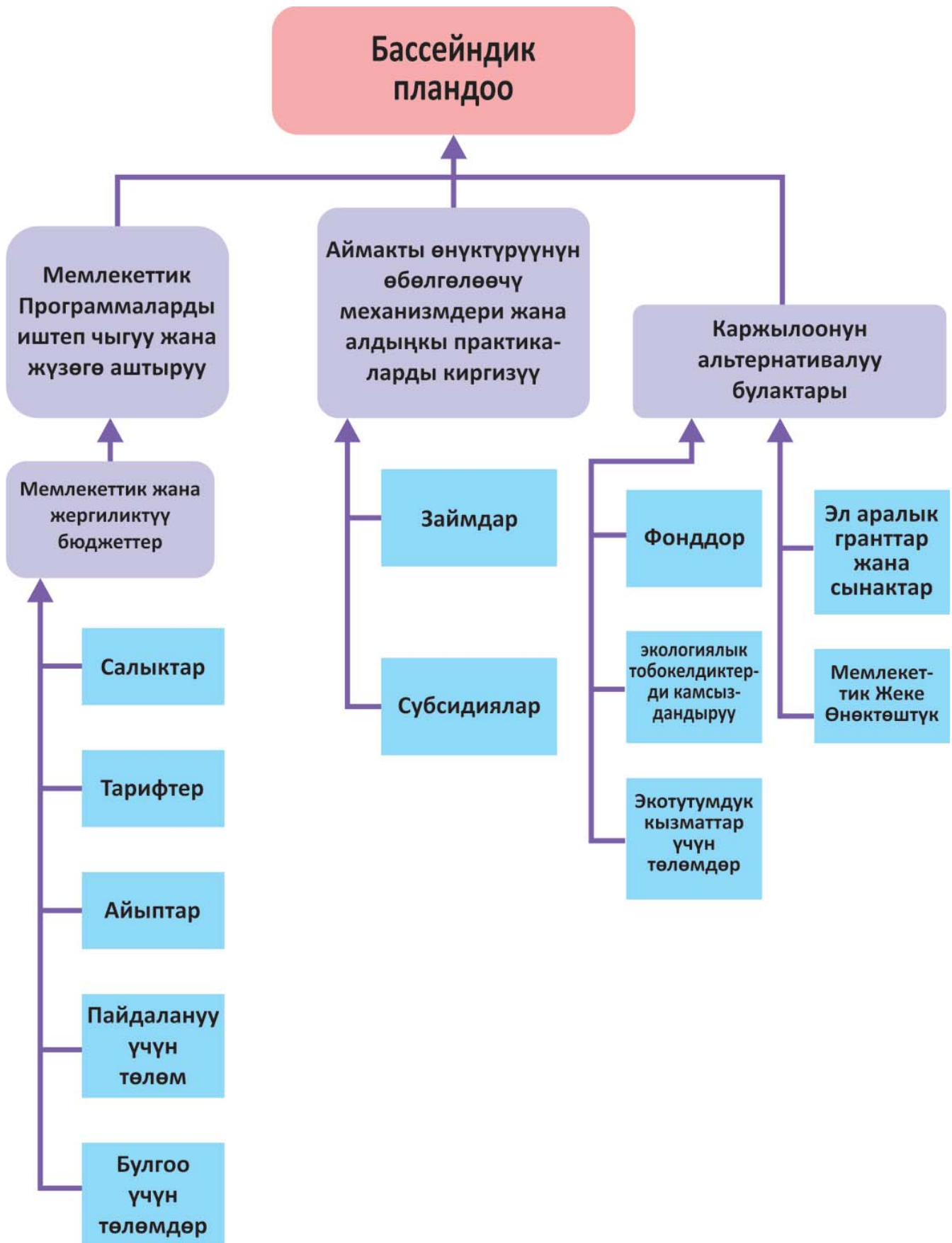
2008 жылдан баштап Казакстанда «Суу ресурстарын интеграциалуу башкаруу» 093 бюджеттик программа ишке ашырылып келет. Программа балык, токой, жаныбар чарбаларын, жана табият-корук фондунун объектилерин сактоого, үнөмдүү колдонууга жана кайта өндүрүүгө багытталган. Программа бассейндик пландарды ишке ашырууга негиз болуп бере алат.

Белгилей кетсек, мамлекеттик программалар аркылуу жогоруда сүрөттөлгөн Бассейндик пландоонун бардык үч этабы каржыланышы мүмкүн.

Азыркы убакта аймактарды өнүктүрүүнүн жана алдыңкы практикаларды киргизүүнүн **өбөлгөлөөчү механизмдерине** көп көңүл бурулууда. Мындай механизмдерге субсидияларды жана зайымдарды киргизүүгө болот.

Борбордук Азияда бул механизмдер жетиштүү өнүгө электигине карабастан, аларды колдонуунун мисалдары бар. Мисалы, Кыргызстанда сугаруу үчүн суу берген насостордун иштөөсү үчүн электр энергиясын төлөөгө карата субсидиялар бар. Казакстанда алдыңкы технологияларды, анын ичинде тамчылатып сугарууну колдонуунун эсебинен түшүмдүүлүктү жана өсүмдүк продукциясынын сапатын жогорулатууну жергиликтүү бюджеттерден субсидиялоо программалары бар.

10 Кыргызстанда суу ресурстарын башкаруунун экономикалык куралдарын пайдаланууну жакшыртуу: Ысык-Көл көлүнүн бассейнинин мисалында, ОЭСР.

7-сүрөт. Бассейндик пландарды иштеп чыгууну жана жүзөгө ашырууну каржылоо мүмкүнчүлүктөрү.

Субсидияларга ошондой эле калктын жеңилдик алган категориялары (ардагерлер, майыптар ж.б.) төлөгөн суу менен камсыздоого жана сууну чыгарып кетүүгө субсидияланган тарифтерди киргизүүгө болот. Мындай субсидияланган тарифтер Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө бар.

Өбөлгөлөөчү механизмдер Бассейндик пландарды жүзөгө ашыруу этабында көп колдонулат.

Каржылоонун **альтернативалуу механизмдерин** эки чоң блокко бөлүүгө болот.

Биринчи блок түрдүү максаттарга жана түрдүү деңгээлдерде финансы каражаттарын **ыктыярдуу жыйымдарды** уюштуруу менен байланыштуу механизмдерди камтыйт. Мындай механизмдерге адистешкен фонддорду түзүүнүн алдыңкы методдорун, ошондой эле экотутумдук кызматтар үчүн төлөмдөр механизмин киргизүүгө болот. Бул блоктун бир нече мисалдары кененирээк кийинки бөлүктө каралат.

Экинчи блок өзүнө эки негизги механизмди камтыйт – бул гранттар жана сынакттар түрүндө донордук жардамды тартуу жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү.

Донордук жардамдын алкагында жыл сайын түрдүү долбоорлорду, анын ичинде суу секторунда, суу менен камсыздоодо, айыл чарбасында жаңы технологияларды киргизүү менен байланыштуу долбоорлорду жүзөгө ашырууга каражаттар бөлүнөт. Климаттын өзгөрүүлөрүнө жана өзгөчө кырдаалдарга карата көнүү маселелерине көп көңүл бурулат. Бассейндик пландарда чакылдырылган приоритеттүү маселелер аларды донордук программаларга киргизүү үчүн жакшы негиз катары кызмат кыла алат. Донордук каражаттарга пландын түрдүү иш-чараларын жүзөгө ашыруу мамлекеттик жана өкмөттүк эмес уюмдар, ошондой эле Бассейндик уюмдун башка мүчөлөрү аркылуу мүмкүн болот.

Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн мамлекеттик-жеке өнөктөштүк – бул азырынча өтө сейрек колдонулган жаңы механизм жана эреже болгондой, жолдорду, мектептерди, ооруканаларды куруу сыяктуу социалдык маселелерди чечүүгө багытталган. Бирок пландоо процессине кызыкдар тараптардын бири катары ири ишканаларды тартуу бул механизмди Бассейндик пландардын иш-чараларын жүзөгө ашыруу үчүн колдонуу мүмкүнчүлүгүн берет.

Каржылоонун альтернативалуу механизмдеринин жаңычылдыгына карабастан,

аларды колдонуу Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө мүмкүн. Аймактын өлкөлөрүнүн мыйзамдарында сууларды пайдалануу жана коргоо мамлекеттик, мамлекеттер аралык жана аймактык программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттердин эсебинен, ошондой эле юридикалык жактардын, бюджеттен тышкары фонддордун, уюмдардын жана жарандардын ыктыярдуу төгүмдөрүнүн каражаттарынын эсебинен жүргүзүлүшү мүмкүн.

4.3. Бассейндик пландарды жүзөгө ашыруу үчүн финансы каражаттарын тартуунун альтернативалуу ыкмалары жана методдору

Көпчүлүк учурда бассейндерде суу ресурстарын башкаруунун натыйжалуу тутумдарын түзүү ири капиталдык салымдарды талап кылат. Мындай иш-чараларга ирригациялык тутумдарды реконструкциялоону жана курууну, сууну үнөмдөөчү жана энергонатыйжалуу технологияларды киргизүүнү, башкаруу тутумдарын оптималдаштырууну жана ичүүчү жана ирригациялык сууга жетүү кызматтарын көрсөтүүнү киргизүүгө болот. Мындай иш-чараларды жүзөгө ашыруу чоң финансы каражаттары болгондо гана мүмкүн. Ушуга байланыштуу бүткүл дүйнөдө **Фонддор** сыяктуу механизмдер өнүгүүдө. Мындай фонддорду түзүү формалары, багыты, ошондой эле деңгээли түрдүү болушу мүмкүн. Фонддор бир калктуу пункттун, дарыя бассейнинин деңгээлинде же мамлекеттин деңгээлинде түзүлүшү мүмкүн. Бул окуу китебинде мындай фонддордун бир нече мисалдары келтирилген.

Револьвердик фонд жергиликтүү жана аймактык администрацияларда каражаттар тартыш болгон шарттарда натыйжалуу финансы механизмдеринин бири болуп саналат. Мындай фонддун идеясы өзүн актоонун чоң мөөнөтү менен кымбат долбоорлорго инвестицияларды жүргүзүү үчүн финансы каражаттарын топтоодо камтылган. Өзүн актоонун анча көп эмес мөөнөтү менен долбоорлорго дайыма реинвестициялоо фондго түшө турган, накталай акчанын агымынын эсебинен жаңы ресурстарды аккумуляциялайт. Револьвердик фонддор, эреже болгондой, сууну жеткирүү үчүн, электр

энергиясы үчүн ж.б. төлөмдөрдүн бир бөлүгүн аккумуляциялоонун эсебинен калыптанат.

Револьвердик фонд жергиликтүү администрациянын эсептешүү эсеби катары түзүлүшү мүмкүн. Мындай жол менен, шаардык администрация долбоорлордун менчик ээси жана бир эле убакта револьвердик фонддун ээси болуп саналат. Револьвердик фонддун иши топтоо процессинин бардык катышуучулары үчүн ачык болуусу өтө маанилүү. Мындай ыкма Фондго карата ишенимдүү мамилени камсыздоону шарттайт.

Бассейндик пландоодо Фонддун топтолгон каражаттары бассейндик уюм менен макулдашуу боюнча кыйла приоритеттүү маселелерди чечүүгө жумшалуусу мүмкүн.

Фонддордун экинчи түрү адистешкен **тематикалык фонддор** – шашылыш тематикалык милдеттерди чечүү үчүн түзүлгөн бюджеттен тышкары мамлекеттик фонддор болуп саналат. Мындай фонддорго милдеттерине жаратылыш чөйрөсүн калыбына келтирүү, келтирилген зыянды компенсациялоо ж.б. кирген Экологиялык фонддорду киргизүүгө болот. Ошондой эле сугат жерлерди мелиоративдик жакшыртуу, коллектордук-дренаждык тутумдарды куруу жана реконструкциялоо, материалдык-техникалык базаны чыңдоо ж.б. максатында Мелиоративдик фонддор да түзүлүшү мүмкүн.

Адистешкен тематикалык Фонддор юридикалык жана жеке жактардан түшкөн каражаттардын (анын ичинде курчап турган жаратылыш чөйрөсүнө таштандылар, булгоочу заттарды чыгаруу, калдыктарды жайгаштыруу жана булгоолордун башка түрлөрү үчүн төлөмдөрдүн); зыяндардын ордун толтуруу жөнүндө доолор боюнча алынган суммалардын жана экологиялык укук бузуулар үчүн айыптардын; аңчылыктын жана балыкчылыктын конфискацияланган куралдарын, алардын жардамы менен мыйзамсыз алынган продукцияны сатуудан түшкөн каражаттардын ж.б. эсебинен түзүлүшү мүмкүн.

Мындай фонддордун негизги милдети фонддун эсебинде бюджеттик жана бюджеттик эмес каражаттарды аккумуляциялоо болуп саналат. Фонд кызыкдар тараптар менен биргеликте курчап турган чөйрөнүн абалын жакшыртуу боюнча узак мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү мамлекеттик программаларды иштеп чыгат.

Мындай Фонддор Бассейндик пландарды каржылоонун негизи болушу мүмкүн. Пландын

Өзбекстан Республикасынын Мелиоративдик фонду

Өзбекстан Республикасында сугат жерлерди мелиоративдик жакшыртууга өзгөчө көңүл бурулат. 2005-жылы Сугат жерлерди мелиоративдик жакшыртуу боюнча Фонд түзүлгөн жана 2008-2012-жылдарга карата Сугат жерлерди мелиоративдик жакшыртуу Мамлекеттик Программасы кабыл алынган. Программанын алкагында айыл чарбасын өнүктүрүүнүн маанилүү приоритеттеринин бири мелиоративдик иштердин кардарчыларынын жана аткаруучуларынын функцияларын так бөлүштүрүүнүн жана жоопкерчилигин жогорулатуунун, каржылоонун ишенимдүү механизмин камсыздоонун, материалдык-техникалык базаны чыңдоонун, суу чарба уюмдарынын жана суу пайдалануучулар ассоциацияларынын мелиоративдик техникалар паркын жаңылоонун эсебинен сугат жерлердин мелиоративдик абалын кардиналдуу жакшыртуу болуп саналат.

4 жылдын ичинде аткарылган иштер 1 млн.164 миң га. сугат жерлеринин мелиоративдик абалын жакшыртууну, катуу жана орточо шорлонгон жерлердин аянтын 81 миң гектарга азайтууну, ошондой эле жер астындагы суулардын деңгээлин 365 миң гектарга төмөндөтүүнү шарттады.

2012-жылы Фонддун алкагында 120 млн. долл. бөлүндү.

иш-чаралары өзүнчө блоктор менен же адистешкен подпрограммалар боюнча фонддон каржыланышы мүмкүн. Узак мөөнөттүк жана капитал сыйымдуу долбоорлор да мындай экологиялык Фонддордун эсебинен каржыланышы мүмкүн.

Альтернативалуу каржылоонун алдыңкы механизмдеринин бири экотутумдук кызматтар үчүн төлөмдөр болуп саналат. Борбордук Азия Региондук Экологиялык Борбору бул механизмди киргизүүгө багытталган бир катар долбоорлорду жүзөгө ашырууда. Борбордук Азияда биринчи жолу **экотутумдук кызматтар үчүн төлөмдөрдү** киргизүү мисалы 2009-жылы пайда болгон. Борбордук Азияда биринчи ЭКТ келишими 2011-жылдын 5-декабрында Кыргызстандагы Чоң-Аксуу дарыясынын бассейнинде кол коюлган. Азыркы убакта бул механизмди Казакстанда, Тажикстанда жана Өзбекстанда киргизүүнү сыноодон өткөрүү жүрүүдө.

Экотутумдук кызматтар (ЭК) – бул өсүмдүктөр, жаныбарлар, микроорганизмдер жана тирүү эмес жаратылыш коомдоштукта-

БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ ЭКТ МИСАЛЫ:

Кыргызстандагы Чоң-Аксуу дарыясынын бассейнинде ЭКТ схемасын киргизүү

Чоң-Аксуу дарыясынын бассейни Ысык-Көл көлүнөн түндүктү карай жайгашкан. Ага жайыттар жана токойлор каптаган, мал жайыла турган тоолуу жерлер жана көлгө жакын жайгашкан, дан өсүмдүктөрү, тоют өсүмдүктөрү жана мөмө-жемиштер өскөн айыл чарба жерлери кирет.

Дарыянын агымы боюнча төмөндө жайгашкан фермерлер сугат мезгилинде суунун тарыштыгына жана суунун жогору жагына малды ашыкча жаюудан улам дарыяда илинген насостордун деңгээлинин жогорулап кетүүсүнө көп кабылышат, бул натыйжада суу менен камсыздоо түтүктөрүнүн булгануусуна алып келет.

Экотутумдук кызмат: Жогорку сапаттагы суу менен туруктуу камсыздоо.

Макулдашуунун мазмуну жана кызыкдар тараптар:

Макулдашуунун аракет мөөнөтү: 2011-жылдын 5-декабрындагы биринчи ЭКТ макулдашуусу эгерде экотутумдук кызматтар чындыгында керектүү сапатта берилген болсо, кийин узартуу мүмкүнчүлүгү менен бир жыл мөөнөткө түзүлгөн.

Сатып алуучулар:

1. Суу пайдалануучулар ассоциациясы (сууну сугаруу үчүн пайдалануучулар) төлөйт:

- Токой чарбасына: бактарды жана бадалдарды отургузууга, тосмолорду курууга ж.б.у.с. көмөктөшүү үчүн жылына 10 адам/күн;
- Жайыт комитетине: жайыттардын сапатын жакшыртуу үчүн жылына 20 адам/күн.

2. Козу карынчылар ассоциациясы (токой кызматын пайдалануучулар) токой чарбасына топуракты даярдоо, бактарды отургузуу ж.б.у.с. үчүн жылына 30 адам/күн түрүндө төлөйт.

3. Туристтер (рекреациялык кызматтарды пайдалануучулар) коктуга кирүүдө бир адамдан 20 сом жана машинадан 50 сом түрүндө токой чарбасына накталай акча менен төлөм берет.

Сатуучулар:

4. Токой чарбасы милдеттенет:

- Коктуга кирүү үчүн жыйналган төлөмдөрдүн 10%ын бул коктуда бактарды отургузууга бөлүү;
- Жаңы көчөттөрдү тосуу;
- Табигый токойдун калыбына келүүсү үчүн токойдун стратегиялык участкаларын тосуу;
- Жайыт комитеттери жана айылдардын администрациялары менен кызматташуу.

5. Жайыт комитеттери милдеттенет:

- Жайыттарды башкаруу планын иштеп чыгуу;
- Жайыттарга карата максималдуу жүктөм боюнча сунуштамаларды сактоо, алыскы жайыттарга жетүү мүмкүндүгүн камсыздоо үчүн инфраструктураны оңдоо, өз алдынча калыбына келүү үчүн жайыттардын айрым участкаларын убактылуу тосуу;
- Токой участкаларунда малды жаюуну чектөө жана көзөмөлдөө.

Ортомчу-уюм жана мониторинг:

12 адамдан турган секторлор аралык топ ЭКТ келишими боюнча милдеттемелерди аткарууга мониторинг жүргүзөт. Баалоонун жыйынтыктары 20 мүчөдөн, бардык негизги кызыкдар секторлордун өкүлдөрүнөн турган, долбоордун Координациялык комитетине кароого жана баалоого берилет.

Финансылык механизм

Төлөм формасы: бардык төлөм накта формада жүргүзүлөт.

Учурдагы жыйынтыктар:

1) 2012-жылдын 7-майында 4 гектар бактар – 13, 000 көчөттөр – козу карынчылардын 32 өкүлү жана суу пайдалануучулардын 3 өкүлү тарабынан отургузулган. Бул көчөттөр суу бөлүүнүн жогору бөлүгүндө токой экотутумун жакшыртууга көмөктөшө турганы жана бул жерлерде эрозиянын пайда болуусуна тоскоолдук кылаары күтүлүүдө.

2) Токой чарбасы тарабынан токойдо жана токой менен жайыттардын ортосундагы чек арада бир нече «микро-коруктар» түзүлгөн. Бул тосулган участкардун максаты жайыттардын ээлерине малдын тийгизип жаткан терс таасирлерин көрсөтүү болуп саналат: бул жыйынтыгында топурактын деградациясына, эрозияга, өсүмдүктөрдүн табигый калыбына келүүсүнүн мүмкүн эместигине алып келет.

3) 2012-жылдын 5-сентябрында ЭКТ шарттарын аткарууга мониторинг жана баалоо боюнча биринчи сапар жасалган.

4) 2012-жылдын 6-сентябрында координациялык комитет келишимдерди кийинки жылга карата улантууну чечкен.

рынын ортосундагы иштеген экотутумдардын динамикалуу өз ара аракеттенүүсүнүн жыйынтыгында алынган артыкчылык.

Экотутумдук кызматтар үчүн төлөмдөр (ЭКТ) – бул курчап турган чөйрөнүн абалын жакшыртуудан пайда алган коомдоштуктар топтору бул жакшыртуунун үстүнөн иштегендерге чыгымдарды түздөн-түз компенсациялай турган схема¹¹.

Мында ЭКТ схемаларынын алкагындагы төлөмдөрдүн түрлөрү түрдүү болушу мүмкүн: акчалай, накта каражаттар, кызматтар, сыйлыктар, сертификаттар ж.б. ЭКТ долбоорлорун жүзөгө ашыруу кызматташтыктын үч негизги схемалары боюнча мүмкүн болот: мамлекеттик, жеке-мамлекеттик жана толук жеке.

ЭКТ механизминин эсебинен Бассейндик пландардын экотутумдук кызматтардын «сатуучусун» жана «сатып алуучусун» аныктоого боло турган иш-чаралары жүзөгө ашырылуусу мүмкүн.

Окуу китептин бул бабы көрсөткөндөй, Бассейндик пландарды иштеп чыгууну жана жүзөгө ашырууну каржылоо түрдүү булактардан болушу мүмкүн. Каржылоонун бардык механизмдеринин жана ыкмаларынын жыйындысы Бассейндик пландарды аткарууну кепилдөөнү шарттайт. Бирок, бассейндик пландоодо иш-чараларды иштеп чыгуу этабында сунушталган финансылык механизмдердин кайсылары тигил же бул иш-чаралар үчүн колдонула турганын алдын ала ойлоону керек.

11 ОЭСР аныктамасы(2012).

КОРУТУНДУ

Корутундуда сунушталган методика универсалдуу болуп саналаарын жана түрдүү мамлекеттерде, түрдүү деңгээлдерде жана түрдүү базалык шарттарда колдонулушу мүмкүн экенин баса белгилеп кеткибиз келет.

Колдонулган ыкманын жалпылыгына карабастан, ар бир бассейн үчүн пландар бири биринен айырмаланат. Ал гана эмес бир мамлекеттин ичинде эки окшош Бассейндик пландар болбойт. Бирок бассейндик пландарды иштеп чыгууда жана жүзөгө ашырууда төмөндөгү негизги принциптерге негизденүү керек:

- Бассейндик план үчүн негиз учурдагы кырдаалды комплекстүү талдоо жана бардык болгон көйгөйлөрдүн реестрин түзүү болуп саналат;
- Аныкталган көйгөйлөр приоритеттүүлүгү боюнча ажырымдалышы керек. Азыркы убактагы кыйла актуалдуу көйгөйлөр пландын негизи болуп калат;
- Пландын иш-чаралары кыйла приоритеттүү көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган, бул калган, азыркы убакта азыраак приоритеттүү, бул планга кирбей калган маселелерге туруктуу көзөмөл кылууну карайт. Кийинки планды иштеп чыгууда приоритеттер – кырдаалга мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыктарын жана кийинки планды жүзөгө ашырууну кошуу менен өзгөртүлүшү жана толукталышы;
- Бассейндик план статистикалык документ болуп саналбайт жана дайыма

кайра каралып жана зарыл болгондо такталып турушу керек, жаңы пландарды иштеп чыгуу үзгүлтүксүз болуусу жана практикада кеңири колдонулуусу керек;

- Бассейндик пландоонун маанилүү принциби Бассейндик пландарды иштеп чыгуу, жүзөгө ашыруу жана аткарууга мониторинг жүргүзүү бардык этаптарында бардык кызыкдар тараптарды тартуу болуп саналат. Бардык кызыкдар тараптардын пикири эске алынуусу жана бардык талаш маселелер боюнча компромисске жетишүү керек;
- Бассейндик уюм, формалдуу же формалдуу эмес, бассейндик пландоонун түзүлгөн механизмдинин туруктуулугун кепили болуп саналат;
- Бассейндик пландоо процессиндени маанилүү аспекттердин бири каржылоонун болуусу болуп саналат. Ушуга байланыштуу, пландын иш-чараларын жүзөгө ашыруу үчүн каржылоонун бардык жеткиликтүү механизмдерин жана алардын комбинациясын колдонуу керек.

Жогоруда көрсөтүлгөн принциптердин ар бири бассейндик пландарды иштеп чыгууда жана жүзөгө ашырууда милдеттүү болуп саналат. Бул принциптерди сактоо актуалдуу, аткарылуучу жана натыйжалуу Бассейндик пландарды иштеп чыгууну шарттайт.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

GWP & INBO (2009) A handbook for Intergrated Water Resources Management in Basins. Report of the Global Water Partnership and the International Network of Basin Organizations. Elanders Publishers, Sweden.

Hooper, B (2006) Key performance indicators of river basin management. Alexandria, VA: Institute for Water Resources, US Army Corps of Engineers

Phillips, D.J.H., Allan, J.A., Claassen, M., Granit, J., Jägerskog, A., Kistin, E., Patrick, M., and Turton A. (2008). The TWO Analysis: Introducing a Methodology for the Transboundary Waters Opportunity Analysis. Report 23. Stockholm International Water Institute (SIWI): Stockholm, Sweden.

World Bank (2009). Strategic Environmental Assessment-Improving Water Resources Governance and Decision Making: Case Studies, Paper No. 116., Washington, DC, USA.

РЭЦ БА (2011). Борбордук Азияда климаттын өзгөрүүлөрүнө карата көнүү чөйрөсүндөгү ишмердүүлүктү талдоо. Керектөөлөр, сунушталамар, практикалар. Ал-маты.

Рекомендации, касающиеся платы за услуги экосистем в контексте управления водными ресурсами. – ООН, 2007.

Улучшение использования экономических инструментов управления водными ресурсами в Кыргызстане: на примере бассейна озера Иссык-Куль, ОЭСР.

Тематика боюнча кошумча маалыматтардын булактары

<http://www.waterca.org/> – интернет-сайт программы «Трансграничное управление водными ресурсами

ЦА» Германского общества международного сотрудничества (GIZ).

www.caresnet.org – Региональный экологический центр Центральной Азии.

www.riverbp.net – Управление речными бассейнами в Евразии.

<http://www.gwp.org/> – Глобальное водное партнерство.

